

Estetisk-filosofiska fakulteten, Idéhistoria

Emil Dickson

Tuppens och Förmiddagens filosofer

Thoreau och Nietzsche och uppvaknandets filosofi

Philosophers of the Rooster and the Morning

On Thoreau and Nietzsche and the Philosophy of the awakening

Idéhistoria

C-uppsats

Datum/Termin: 08-03-21
Handledare: Conny Mithander
Examinator: Adrian Velicu

Innehåll

Abstract	s. 1
Inledning	s. 2
Tuppens och Förmiddagens filosofi	s. 4
Tuppens filosofi	s. 5
Förmiddagens filosofi	s. 9
Angreppssätt och källmaterial	s. 15
Om att jämföra Thoreau och Nietzsche	s. 17
<hr/>	
Civilisationens kritiker	s. 22
Religion och arbete	s. 23
Vetenskap och utbildning	s. 26
Politik och bestraffning	s. 28
Eremiten och asketen	s. 31
Ensamhetens filosofer	s. 31
Vandring och sund diet	s. 36
Att odla sin trädgård	s. 40
Att leka livet	s. 46
<hr/>	
Sammanfattande diskussion	s. 49
<hr/>	
Käll- och litteraturförteckning	s. 52

Abstract

This paper is about the philosophies created by Henry David Thoreau (1817-1862) and Friedrich Nietzsche (1844-1900). The purpose is to show the high degree of similarities between Thoreau's and Nietzsche's philosophy.

At first glance, it seems far-fetched to suggest an affinity between them; the differences in style and choice of subjects, have most certainly contributed to the fact that very few comparisons so far have been made. There is no evidence that one experienced any influence over the other, neither writer seems to have been aware of the other. Also their different areas of use during the 20th century, may have influenced the almost total lack of search for affinity. Thoreau's philosophy has often been used by environmentalist movements, while Nietzsche has been connected to a wide range of various strivings, such as totalitarian regimes, individualistic artists and post-modern thinkers.

But if one disregard these facts, look beyond the differences, and break down their texts in search for their most fundamental opinions, one will see that Nietzsche and Thoreau shared a number of concerns. They were both critical to many aspects of the modern civilisation, especially the way of life it encouraged. It was a life style, deep rooted in an obstructive tradition, that did not take the very essential conditions of life into consideration. This was both Thoreau's and Nietzsche's opinion, and their philosophies represent a willingness to re-establish a way of life that ignores all traditions hostile to life.

Both of them criticize the religion and its moral of work, the modern science, and many institutions of the modern society – the schools and the prisons for example. But they also praise things, things they claim to have a value in contrast to the modern way of life – the simple things. Both Thoreau and Nietzsche praise the solitude life style, the silent walking in the wilderness, the simple but healthy food, as well as some intellectual stimulus, especially good literature and music. All these simple things contribute to Thoreau's and Nietzsche's opinion of life; it should be looked upon with the eyes of a child. Life should be like a play.

The title of this paper is *Philosophers of the Rooster and the Morning*. The title suggests the similarities I have found between Thoreau's and Nietzsche's philosophies. They both announce an awakening. For them, a new morning has broken, and this paper shows the similar circumstances they give credit for their awakening.

Inledning

Syftet med den här uppsatsen är att påvisa likheter hos de filosofier som anförts av Henry David Thoreau och Friedrich Nietzsche. Under min läsning av dessas texter har jag funnit att de i hög utsträckning ger luft åt mycket likartade idéer. Den övergripande likheten anser jag vara att de båda företräder en *uppvaknandets filosofi*, det vill säga ett, enligt dem, nytt förhållningssätt till det sociala och naturliga livet.

Uppsatsen ämnar inte bidra med några revolutionerande nytolkningar av varken Nietzsches eller Thoreaus filosofier; i det mesta är det de idag tämligen allmänt vedertagna tolkningarna som framgent kommer synas. Det uppsatsen dock bidrar till forskningen med, är just blottläggandet av de stora likheter som föreligger mellan deras återkommande tanketeman. Detta är särskilt intressant, eftersom de bägge filosofernas tankar under 1900-talet har givit näring åt tämligen olikartade idéströmningar.

Nietzsches kunskapsrelativism, hans religions- och vetenskapskritik, samt hans hyllande av musiken, egoismen och den dionysiska visdomen, har gjort honom användbar i en mängd olika sammanhang. Både totalitära regimer och religions- och civilisationskritiska förespråkare av extrem individualism och hedonism, har lyckats stödja sig på hans idéer. Detta medan Thoreau haft en betydligt timidare läskrets. Hans texter har givit näring åt människorätts- och miljökampanjer, som i Thoreau funnit en förkämpe för de svagas rätt att opponera sig mot makten, samt för ett mer hållbart nyttjande av naturens resurser. De senaste årens ökade engagemang för naturvårds- och klimatfrågor, har skänkt Thoreau ny aktualitet, vilket i exempelvis Sverige visat sig i nyöversättningar av hans texter, samt utgivningar av på svenska tidigare opublicerade essäer. Att den godmodige eremiten och skogsströvaren Thoreau, skulle ha något gemensamt med den ensamhetstörstande bergsvandraren Nietzsche, har dock förblivit i det närmaste outrett.

Det är dock inte uppsatsens avsikt att ge några avancerade förklaringar till varför så få eller endast ytliga jämförelser gjorts. Syftet med det här föreliggande arbetet, är endast att påvisa de många likheter som faktiskt finns. Uppsatsen bidrar således med en exemplifierande jämförelse, vilken gör gällande att många gemensamma beröringspunkter kan finnas mellan filosofer som, till följd av sina olika användningsområden, sällan eller aldrig sätts i samband med varandra.

I uppsatsen kommer det visas att filosoferna reagerade mot ungefär samma traditioner och livsmönster i sin samtids moderniserande samhälle. I deras texter förespråkas en

omvärdering av sedvänjans rekommendationer gällande det dagliga livet. Båda menar sig ha blottlagt tidens livshämmande element, samt själva avsagt sig dessa, vilket föranlett deras uppvaknande till en ny och mer livsbejakande tillvaro. Det uppvaknande som deras filosofier därmed förfäktar, har jag i Thoreaus fall valt att kalla för *Tuppens filosofi*, och när det gäller Nietzsche benämns den som *Förmiddagens filosofi*. Den höga graden av överensstämmelser jag finner, hoppas jag därmed antyda genom uppsatsens titel; det är en ny dag de tillkännager.

Jag kommer således visa att likheterna mellan deras filosofier, bottnar i två grundläggande ställningstaganden som är av elementär betydelse för både Thoreaus och Nietzsches tänkesätt. Dessa övergripande åsikter, bildar tematisk indelningsgrund för påvisandet av likheter.

För det första är de i hög grad upptagna av att kritisera flera aspekter av sin samtids samhälle och det levnadssätt som det anmodade. Dessa åsikter föranleder att både Thoreau och Nietzsche kan placeras i den omfattande tradition av civilisationskritik, som växte fram i moderniseringens kölvatten under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.

För det andra framlägger bägge filosofierna tankar om ett leverne som isolerar dess utövare från de traditioner som samtidens auktoriteter frambar sin makt genom. Genom att rent fysiskt avlägsna sig förmådde de avsäga sig sedvänjans påbud, och istället uppmärksamma ett enklare och mer livsbejakande levnadssätt. Denna isolering yttrar sig i Thoreaus fall som ett förespråkande av ett eremitliv i samklang med den omgivande naturen, medan Nietzsche talar för en ateistisk asketism i både fysisk och andlig mening.

Under uppsatsens två nästkommande rubriker görs en något utförligare presentation av först Thoreaus och sedan Nietzsches filosofi. Detta görs för att visa på uppsatsens teoretiska förståelse av deras respektive texter, alltså vilka aspekter av texternas innehåll som tagits fasta på för att fullfölja uppsatsens syfte. Här kommer jag också nämna en del selektivt valda kontextuella och biografiska omständigheter, sakförhållanden som jag fortlöpande återkommer till under hela uppsatsen.

Under den därpå följande rubriken framställer jag mitt angreppssätt. Här visas hur jag metodiskt gått till väga i min läsning, hur jag valt källmaterial, samt hur jag redovisat läsningen.

Under rubriken ”Om att jämföra Thoreau och Nietzsche”, görs en nödvändig presentation av en del olikheter som trots allt föreligger mellan deras filosofier. Här redogörs även för tidigare jämförelser av Thoreaus och Nietzsches texter. Jag har strängt taget funnit endast en renodlad sådan, vilket styrkt min förhoppning om att mitt arbete

skulle kunna vara av intresse för ett bredare forskningsfält. Ett jämförelsetema som tidigare forskning dock uppmärksammat, är de bägge filosofernas förhållande till Ralph Waldo Emerson, varför detta kommer ges ett visst utrymme under denna rubrik, men däremot inte behandlas i uppsatsens redovisande delar.

Den redovisning som sedan följer, har delats in i två tematiska delar, med underrubriker, där de bägge filosofernas texter behandlas gemensamt. Den första delen har rubricerats "Civilisationens kritiker". Här behandlas den likartade kritik som de framlägger mot sin samtids sedvänjor, vetenskap och samhällsstyrning. Den sista redovisande delen, rubricerad "Eremiten och asketen", klargör Thoreaus och Nietzsches i många stycken likartade idéer om hur livet bör inrättas för att tillvarons sannare kvaliteter ska avslöja sig.

Den första redovisande delen visar således på vad filosoferna vände sig mot. Den andra delen visar sedan vilka betingelser som de ansåg som nödvändiga för att kunna väckas ur samtidens sömntunga verklighet. De framlägger härvidlag sina egna levnadssätt som exemplariska; den starka kopplingen mellan filosofi och biografi, är av central betydelse för att förstå likheterna mellan Tuppens och Förmiddagens filosofer.

Tuppens och Förmiddagens filosofi

Under de nästkommande två rubrikerna, ämnar jag redogöra för de ramar som varit vägledande för min tolkning av Thoreaus och Nietzsches texter. Här framläggs således en del bakgrundsinformation om deras liv och tänkesätt, som kan underlätta förståelsen för vad jag lagt störst vikt vid under läsningen.

Framförallt utläser jag i texterna en stark kritik mot att människor inrättade sina liv i enlighet med önskemål som inte stod i samklang med deras egentliga behov. Det är inte minst den sociala likriktningen de vänder sig mot, det vill säga hämmandet av de verkliga livskrafterna. Både Tuppens och Förmiddagens filosofier framför starkt individualistiska idéer, som förespråkar ett leverne som i första hand tar hänsyn till varje individs elementära livsbehov. Det handlar om att finna "det lätta i livet", det mest grundläggande, det som i det moderna sättet att leva undertrycks av samhällsliga, ekonomiska och religiösa auktoritetens förbud och föreskrifter.

Den starka kopplingen mellan biografi och filosofi, är i denna uppsats central för tolkningen av texterna och poängterandet av deras likartade ingredienser. Exempelvis är avskildheten en nödvändighet för Thoreaus och Nietzsches filosofiers tillkomst. I ensamheten menar båda sig ha funnit de elementära livsbehoven, de verkligt livsbejakande krafterna, och det är inte minst upptäckten av dessa som de vill förmedla till sina läsare.

Tuppens filosofi

Både Thoreau och Nietzsche ingår i den omfattande civilisationskritiska tradition som växte fram under 1800-talet, då upplysningens idéer om rationalitet och universalitet på allvar begynte påverka allt fler aspekter av det vardagliga livet. De nya vetenskaperna ledde till utveckling av nya tekniker, som i sin tur gav näring åt den ökade industrialiseringen och urbaniseringen. De samhällen som växte fram under denna tid, kännetecknades av en strävan efter att förverkliga det rationella och välorganiserade samhället.¹ De naturvetenskapliga landvinningarna, och de tekniska framsteg som de gav upphov till, ingav förhoppningar om mänsklighetens framåtskridande.

Thoreau såg inget eftersträvansvärt i det moderna sättet att leva. Under större delen av sin levnad ansträngde han sig för att fjärma sig från de sysslor och levnadsmönster som han ansåg sina medmänniskor vara fångade i. Den Tuppens filosofi han företräder, innehåller dels en kritik av sin samtid, dels en uppmaning till hur människor borde börja värdera sin tillvaro. Han skriver dock att det är glada och uppmuntrande uppmaningar han kommer med, han ämnar inte ”avfatta något ’Ode i Nedstämdhet’ utan istället skrodera så obekymrat som en tupp på hönhustaket en vacker morgon – om inte annat så för att väcka grannarna”.² Tuppens filosofi är ingen klagosång, utan ett glatt galande som uppmärksammar och hyllar det naturligt enkla i livet, de oundgängliga livsbehoven.

Thoreau växte upp i småstaden Concord, några mil nordväst om Boston i Massachusetts. Närheten till naturen skulle komma att ha stor inverkan på hur han gestaltade sitt liv och utvecklade sin filosofi. De skogar och sjöar som omgav staden, lärde han sig tidigt att uppskatta; en stor del av sin uppväxt lär han ha tillbringat på jakt- och fisketurer. När han senare började läsa vid Harvard, hade han en ständig hemlängtan, och fann sig aldrig till rätta med universitetslivet. Efter studierna flyttade han tillbaka till

¹ Heine Andersen och Lars Kaspersen, *Klassisk och modern samhällsteori*, Studentlitteratur, 1993, s. 536ff

² Henry David Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, Wahlström och Widstrand, 1982, s. 158

Concord och startade tillsammans med sin bror en skola, vilken dock snart lades ned då brodern blev sjuk.³

Det var också i närheten av Concord som Thoreau inrättade det friluftsexperiment, som kanske är det som gjort honom mest känd för eftervärlden. Efter att ha genomlevt ett antal olika försök att anpassa sig till ett någorlunda vanligt samhällsliv, beslutade han sig för att bygga en liten koja vid Walden Pond, där han sedan bosatte sig under drygt två år. Det var knappast Concord's puritanskt fostrade innevånare som han längtat tillbaka till under sina studieår, det var snarare stillheten och ensamheten i naturen han sökte. Vid Walden Pond hoppades han upprätta ett slags kroppens och andens ursprunglighet, och skapa sig en tillvaro vid sidan av människors småsinthet och banala bekymmer.⁴

Hans erfarenheter från detta experiment, finns nedskrivna i hans mest kända verk, som på engelska kort och gott bär titeln *Walden*, medan den svenska översättningen fått titeln *Skogsliv vid Walden*. I början av denna text säger han något om avsikten med sina år i skogen, och varför han anser det vara av vikt att delge andra sina erfarenheter:

Jag vill gärna säga någonting [...] beträffande er metod att leva och att gestalta edra livsbetingelser, vad den innebär, huruvida det är nödvändigt att den ska vara så otillfredsställande, och om den inte kan förbättras lika lätt som hållas oförändrad.⁵

Thoreau vill med denna och många av sina andra texter, visa på ett alternativt sätt att leva och förhålla sig till tillvaron. Han såg hur människor i stor utsträckning förgicks under exempelvis sina arbeten och därmed relaterade bekymmer: ”Människor gå till sitt arbete, fångna i ett missförstånd. Största delen av deras liv plöjes ned i jorden som gödsel.”⁶ Tidens anda av höjda ekonomiska krav och strävanden efter social status, gjorde att människorna förlorade greppet om vad som egentligen var viktigt, menar han. Problemet, som Thoreau ser det, är att människor inte tycks medvetna om att det finns andra alternativ. Det är en fördom att det inte skulle finnas valmöjligheter, alla skulle i själva verket kunna gestalta sina liv på sätt som bättre överensstämmer med deras innersta önskemål, menar han.⁷

Mycket av hans kritik handlar om hur människor sliter ut sig i arbeten, som gör att de förlorar sig själva. Detta gäller dels för de som har olika sorters anställningar, men kanske

³ Ronny Ambjörnsson, *Konsten att vandra* (förord), Bokförlaget h:ström – Text & Kultur, 2005, s. 12f

⁴ Sverker Sörlin, *Världens ordning*, Natur och Kultur, 2004, s. 523

⁵ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 55

⁶ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 56

⁷ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 60f

ännu mer de som äger egna gårdar eller företag. Dessa anser han vara än mer tyngda under livshämmande arbetsbördor. Som egendomslös finns åtminstone vissa chanser till odling av sitt inre, varför han för egen del såg till att aldrig skaffa sig några ägodelar, annat än de mest nödvändiga: ”Ingen kan vara en vis och opartisk granskare av människolivet, om han inte studerar det från en egen ståndpunkt av vad vi skulle kalla frivillig fattigdom.”⁸

En stor del av *Walden* upptas av Thoreaus beskrivningar av hur han inrättar sitt enkla liv på ett sätt så att endast de elementära livsbehoven tillfredsställs. Många sidor ägnas således åt sådant som mat, husrum och kläder. Det är en slags nybyggaranda som han ger uttryck för. Nybyggaren nämns på flera ställen i Thoreaus texter. Hos denne ser han den strävan efter naturlighet som han menar konstituerar människan. I essän *Walking*, på svenska *Konsten att vandra*, skriver han bland annat om hur människor under historien har strävat bort från civilisationen för att finna ny och obruten natur. I varje ny natur som befolkas, uppstår sedan en ny civilisation, varefter människor åter börjar söka sig till nya platser.⁹ Nybyggaren är för Thoreau en symbol för människans strävan efter det naturliga.

Tuppens filosofi handlar just om att uppmärksamma det onaturliga i civilisationen, samt innehåller en uppmaning att ta avstånd från det som strider mot naturen. Till det onaturliga hör inte endast arbetet och ägandet och strävandet efter rikedom. Hit hör också mycket av den moderna politiken och lagstiftningen. Thoreau uppvisar genomgående en stor motvilja mot alla former av förmynderi. Sin berömda essä *Civil Disobedience*, inleder han med ett instämmande i devisen ”Bäst är den regering som regerar minst”.¹⁰ I denna och andra texter, betonar han inte minst faran med majoritetsbeslut. Ett styrelseskick baserat på majoritetens vilja, försakar nästan alltid en minoritets önskningar.¹¹

Ett inte oansenligt stänk av tidens intellektuella masskritik kan skönjas i denna essä. Thoreau misstror i stor utsträckning flertalets förmåga att göra korrekta bedömningar gällande exempelvis lagstiftning och individens oberoende. Denna majoritetens oförmåga har lett till ett flertal systematiska övergrepp på människor, menar Thoreau, och exemplifierar med bland annat det amerikanska kriget mot Mexiko och de moderna fängelserna, samt inte minst *slaveriet*, som Thoreau var en ihärdig motståndare till.

Vidare innehåller Tuppens filosofi en kritik mot den moderna naturvetenskapen och de nya tekniker som den givit upphov till. Naturivraren och skogsvandraren Thoreau

⁸ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 69

⁹ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 166ff

¹⁰ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, Barnes & Noble Classics, 2005, s. 265. Min översättning; ”That government is best which governs least.”

¹¹ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 266ff

förskräcktes över de skogsskövlingar han bevittnade i markerna, samt ogillade de järnvägar som drogs genom landskapet för att förbinda områdets städer och industrier. Som han ser det nyttjar människan naturens resurser på fel sätt. I essän *Det paradiset som skall återvinnas*, uttrycker han sin oro för såväl naturens som människans hälsotillstånd. Men Thoreau var inte alltigenom avogt inställd till naturvetenskapen, han var själv i många stycken en vetenskaplig empiriker som samlade fakta om naturen han vistades i.¹² Han anser dock inte att dessa ska användas till att utveckla tekniker som sedan ska tjäna ekonomiska intressen.

Naturens enkla krafter skulle utan tvivel, om människan inriktade dem på rätt sätt, göra den frisk och till ett paradiset, på samma sätt som lagarna för människans egen kropp bara väntar på att ålydas för att återställa henne till hälsa och lycka.¹³

Han hoppas att människan ska förändra sitt förhållningssätt till naturen, hon måste älska den innan hon börjar använda dess tillgångar. Vetenskapen, menar Thoreau, ger löften om möjliga tekniska framsteg. Men vetenskapens sanningar borde också finna sin tillämpning i det etiska förhållningssättet till naturen; det krävs kärlek till det underverk som vetenskapen avslöjar innan man försöker skaffa praktisk vinning ur det.¹⁴ Människan måste se sig själv som en del av naturen för att kunna vinna någon verklig kunskap ur den. En åsikt som kan sägas förläna Thoreau ett visst släktskap med romantikens holistiska natursyn; för att förstå naturen måste den ses som en helhet, det räcker inte att endast undersöka de enskilda delarna.

Hittills har det som Tuppens filosofi säger om arbete, egendom, politik, lagstiftning och vetenskap berörts. I dessa frågor är Thoreaus åsikter tydliga; de är alla orsaker till människors dåliga kontakt med sina innersta naturer. Det moderna samhällets struktur och värderingar krånglar till allting, det fjärrar människan från sig själv. ”Förenkla, förenkla!”¹⁵, är hans bestämda rekommendation.

När det slutligen gäller Thoreaus religionskritik, är hans åsikter något mer tvetydiga. I sina texter återkommer han då och då till Gud, inte minst när han uttrycker sin kärlek till naturen. Det har sagts att Thoreaus tänkande utgör en slags teologisk ekologi.¹⁶ Han ser Gud som den yttersta styresmannen i skapelsen. Men samtidigt gjorde hans nära och

¹² Sörlin, *Världens ordning*, s. 526

¹³ Thoreau, ”Det paradiset som skall återvinnas”, *Konsten att vandra*, s. 85

¹⁴ Thoreau, ”Det paradiset som skall återvinnas”, *Konsten att vandra*, s. 107ff

¹⁵ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 167

¹⁶ Sörlin, *Världens ordning*, s. 524

innerliga umgänge med skog och mark att han inte förmådde anamma de traditionella kristna värderingar, som gjorde gällande att människan måste kämpa för att *övertvinna* både den yttre och inre naturen. Tuppens filosofi uttrycker snarare motsatsen; bejaka din inre natur såsom en del av allt det vackra som du dagligen vandrar i: ”Jag vill betrakta människan som en invånare i, eller som en del av och ett inslag i naturen, snarare än som en samhällsmedlem.”¹⁷

Vidare anser han att klassiska kristna värderingar om medlidande och välgörenhet är kraftigt överskattade.¹⁸ Felet med dem är att de fördyrar tillvaron; människan borde lära sig att hylla allt det vackra i skapelsen istället för att se det varande som något eländigt och ömkansvärt, menar han. Thoreau finner att psalmböcker och helgonberättelser i alltför hög grad innehåller förebråelser mot Gud och det liv han skapat: ”Ingenstades finner man bevarat en enkel ohejdat framträngande tillfredsställelse över livets gåva, något lovprisande av Gud.”¹⁹

Tuppens filosofi handlar om att leva *nu*. Den vill väcka alla de människor som slumrar i villfarelsen att världen är en sorgfylld plats, där livet snarast framstår som en sjukdom och inte en gåva. Lev ditt liv som ett högst personligt experiment, är Thoreaus rekommendation, se allt det vackra i det och lär dig framförallt att älska dig själv som en del av naturens helhet.

Tuppens filosofi lever vidare till en nyare tid än vår. Det ligger något i den som gör den till ett nyare testamente – ett evangelium enligt det innevarande ögonblicket. [...] Förtjänsten i denna fågels melodi består av dess frihet från allt jämmer. Mänskliga sångare kan lätt röra oss till tårar eller skratt, men var finns den, som kan väcka en ren morgonglädje hos oss?²⁰

Förmiddagens filosofi

Precis som tuppens filosofi, så är Nietzsche och hans Förmiddagens filosofi upptagen med att dels påvisa samtidens livsfientliga krafter, dels uppmana sina läsare att omvärdera vad de hittills betraktat som värdefullt. Under denna rubrik kommer det redogöras för vad som tagits fasta på under läsningen av Nietzsches texter. Som rubriceringen antyder, har jag koncentrerat mig på de aspekter av hans filosofi som vill riva upp tidens invanda värderingar och uppmärksamma en ny gryning, det vill säga ett nytt förhållningssätt till tillvaron.

¹⁷ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 156

¹⁸ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 145ff

¹⁹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 151

²⁰ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 189

Tematiskt kan Förmiddagens filosofi indelas på liknande sätt som Tuppens filosofi, men vad gäller Nietzsche bör något mer utrymme beredas för hans kritik av den *kristna religionen*. Detta för att Nietzsches kritik av de kristna idéerna är av central betydelse för en förståelse av också annat i hans filosofi. De kristna värderingarna går, enligt Nietzsche, igen i allt sådant i hans samtid som han kritiserar; i såväl vetenskapen som politiken och arbetet och de allmänna samhällliga värderingarna, återfinns denna religions livsförnekande ingredienser. Förmiddagens filosofi utgör i mycket motsatsen till det nejsägande som Nietzsche finner i den kristna läran; Förmiddagens filosofi säger visserligen nej till gamla värderingar, men framförallt säger den ja till livet, så som det levs i varje innevarande ögonblick.

I sina texter återkommer Nietzsche ofta till att hans filosofi i första hand är sprungen ur de så kallade *fria andarnas* förhållningssätt till tillvaron. De fria andarna är de som via kraft och beslutsamhet förmår gå sina egna vägar och avstå från traditionella värderingar och handlingsmönster. De har av sagt sig sedvänjans påbud om hur människan bör verka och vara.

Men hans filosofi uppmärksammar och vänder sig också till *vandrarna*, alltså de människor som ännu inte helt har funnit sig själva, men som ändå har ett så pass fritt förnuft, att de förmår se världen som betydligt mer mångtydig och vacker än de traditionella värderingarna gör gällande. Det är dessa som Förmiddagens filosofi vill uppmuntra till fortsatt sökande; så småningom ska de vakna upp och finna sin belöning: ”Födda ur gryningens hemligheter grunnar de över hur dagen mellan det tionde och tolfte timslaget kan förete ett så rent, genomlyst, förklaratsoligt ansikte – de söker en *förmiddagens filosofi*.”²¹

Citatet är hämtat ur boken *Mänskligt, alltförmänskligt*, som bär undertiteln ”En bok för fria andar”. Denna text utkom första gången 1878. Den var resultatet av ett par års vistelser på olika orter i Sydeuropa där Nietzsche befunnit sig efter att han, till följd av sjukdom, sagt upp sin professur i Basel för att på heltid ägna sig åt ett betydligt friare filosoferande än det akademiska arbetet tillät.²² I *Ecce Homo*, skriver Nietzsche om *Mänskligt, alltförmänskligt* att ”Uppslagen till denna bok stamma direkt från de första Bayreuthska festspelens veckor; en djup främlingskänsla emot allt, som omgav mig där, är en bland dess förutsättningar”.²³

²¹ Friedrich Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2000, s. 265

²² Carl-Göran Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, Rabén & Sjögren, 2003, s. 105f, 122

²³ Nietzsche, *Ecce Homo*, Björck & Börjesson, 1923, s. 84

Nietzsche avser här invigningen av Wagners mastodontoperaspel i Bayreuth 1876. En tilldragelse som skulle komma att utgöra en vändpunkt i Nietzsches liv och tänkesätt. Hans upplevelser där ledde dels till att han sade upp sin vänskap med Wagner, då denne inte alls visade sig vara den omstörtare av till borgerlighet förklädda kristna värderingar som Nietzsche hoppats på.²⁴ Men framförallt blev denna händelse en vändpunkt för att han därmed på allvar började ägna sig åt att ifrågasätta de moderna människornas sätt att gestalta sina liv. Överallt såg han nästan uteslutande ofria andar som levde oövertänkt och endast i överensstämmelse med traditionens påbud, det vill säga den kristna traditionen, som enligt Nietzsche höll sina utövare fångna i skuggorna av det verkliga livets ljus.

En ofri ande tar inte ställning på grund av skäl, utan av gammal vana; han är till exempel kristen inte för att han skaffat sig en inblick i olika religioner och gjort ett val dem emellan. [...] Tillvänjning till grundsatser utan grund kallas tro. [...] Alla stater och sociala institutioner: stånd, äktenskap, uppfostran, rättsordning, vinner kraft och bestånd enbart genom ofria andars tro på dem.²⁵

Det är ett uppvaknande ur dessa skuggor, som Förmiddagens filosofi tillkännager. Boken *Morgonrodnad*, antyder genom sin titel den nya morgon som Nietzsche hoppas på. Med denna bok säger Nietzsche sig ha inlett "sitt fälttåg emot moralen"²⁶, alltså den kristna moral som han menar anbefalla ett förslavande liv under livshämmande dygder som medlidande och arbetsamhet, vilka hyllas till följd av en vidskeplig fruktan för vad som kan tänkas ske om dygden inte efterlevs. Sedvänja, anser Nietzsche, är inget annat än "En högre auktoritet som man lyder, inte för att den anbefaller oss det som är *nyttigt*, utan för att den *anbefaller*".²⁷ Den verkligt fria anden är således den som förmår bryta mot seden och leva sitt liv i enlighet med sina egna innersta önskemål.

Uppvaknandet, det vill säga tillämpningen av Förmiddagens filosofi, innebär en omvärdering av alla värden. Som värdefullt skall endast det betraktas som tjänar livet. För att var och en skall finna sig själv krävs att dessa värden gynnas. Kristendomen och alla andra former av idealism hämmar livet då de ställer upp mål som syftar på något hinsides eller fiktivt.²⁸ Livet är vad Nietzsche kallar *dionysiskt*, alltså fullt av underbara motsägelser och utan annan mening än sig själv. Att införa mål och mening i en sådan

²⁴ Rüdiger Safranski, *Nietzsche – Tankarnas biografi*, Natur och Kultur, 2003, 93f

²⁵ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 142

²⁶ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 93

²⁷ Nietzsche, *Morgonrodnad*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2001, s. 17

²⁸ Emil Dickson, *Idisslandets problematik*, B-uppsats, idéhistoria, Karlstads universitet, 2005, s. 11f

tillvaro är lönlöst, den mänskliga historien bevisar att det inte fungerar; människor har inte blivit lyckligare av att handla enligt exempelvis Guds lag.

Nietzsche hävdar att han genom sin livserfarenhet har vunnit kännedom om vad som verkligen är viktigt. Långa perioder plågades han av krämpor av olika slag, vilka starkt ska ha bidragit till hans förtrogenhet med tillvarons sanna värden. Viljan att bli frisk blev till hälsa, och hälsan blev till liv och livet till filosofi. Fysik och ande är tätt förbundna i hans tänkande; livet är ett tillfrisknande i dubbel mening. Det fysiska illamåendets tillfälliga avtagande är en gestaltning av det som hans filosofi var ett mer beständigt uttryck för. Nietzsche levde sin filosofi, och han såg sitt fysiska lidande som en anledning att bli frisk också från de sjukdomar som inte satt i kroppen – den kristna moralens och den falska idealismens sjukdomar. I vissa av hans texter kan det utläsas att han stundtals rent av var tacksam mot sina krämpor: ”Ty märk väl, det var under åren av min lägsta vitalitet som jag *upphörde* att vara pessimist: instinkten för självåterhämtning *förbjöd* mig en filosofi av modfällighet och armod...”²⁹

I boken *Den glada vetenskapen*, vidareutvecklar han sina tidigare formulerade idéer om att tillvaron inte får sin mening via moralen och religionen. Människan har fostrats av sina villfarelser, menar Nietzsche, däri finns mycket av anledningen till hennes lidande: ”Den kristna föresatsen att finna världen fränstötande och usel har gjort världen fränstötande och usel.”³⁰ I den Förmiddagens filosofi, som denna uppsats utgår från att Nietzsche företräder och tillämpar, ingår ett nytt och positivt förhållningssätt till världen och livet i den. Detta är något av kärnan i Förmiddagens filosofi; att säga ja till livet så som det slumpmässigt gestaltas i varje enskilt ögonblick.

Det är också i denna text som vi först möter tillkännagivelsen ”Gud är död! Död för evigt! Och vi har dödat honom!”³¹ Detta lär för tiden ha varit ett tämligen uppseendeväckande uttalande. Att kritisera Gud och kristendomen blev ett allt vanligare inslag i de intellektuella debatterna från upplysningen och framåt, men att helt frankt tillkännage dennes fullkomliga död, var något nytt också i detta förvärldsligandets sekel.

Ändå var det just den moderna utvecklingen som gjorde att Nietzsche vågade sig på detta påstående. Tidens vetenskapliga rön omöjliggjorde en tro på en allvetande och allsmäktig Gud, menar han. Inte minst Darwins evolutionsteori var ett bevis för att världen och människan knappast var skapad för de ändamål som kristendomen förkunnade. Men

²⁹ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 19

³⁰ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, Bokförlaget Korpen, 2002, s. 139

³¹ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 134

ett problem med vetenskapen, som Nietzsche ser det, är att den i alltför hög utsträckning övertagit den gamla aristoteliska, och sedan av kristendomen anförda, idén om alltings ordning och strävan mot ett bestämt mål.

I sitt tidiga filologiska arbete, *Tragedins födelse*, framlägger han sina åsikter om det apollinska och det dionysiska kunskapsidealet. Den apollinska principen ordnar tillvaron och ställer upp allmängiltiga lagar. Den dionysiska, erkänner livet som kaosartat och utan djupare mening än att bara vilja levas. Den apollinska har dock sedan Sokrates dagar hyllats i den västerländska kulturen och går igen också i hans samtids vetenskap, varför de senaste dryga två tusen årens kunskapsutveckling har fått en kraftig slagsida.

En jämvikt mellan apolliniskt och dionysiskt vore önskvärt, menar Nietzsche. Enligt honom bör vetenskapen inte användas för att skapa universell giltighet om hur allting är beskaffat, snarare borde de vetenskapliga verktygen kunna användas just för att *avvisa* tron på alla universella mål.³² På så vis avslöjas att tillvaron är alltför komplext utformad för att det ska gå att göra några allmängiltiga uttalanden om den. Nietzsche ser Kants och Schopenhauers filosofier som föredömliga i detta avseende, en åsikt som han dock senare kommer att revidera. Vetenskapen kan bidra till Guds död, men det är samtidigt av största vikt att de nya insikterna inte ges ny gudomlig auktoritet, och de får heller inte leda till ett pessimistiskt förhållningssätt till tillvaron.

I den här uppsatsen förstås Förmiddagens filosofi som allt annat än pessimistisk. Det är snarare en lära som vill uppmuntra varje enskilds individs insikt om vad som är viktigt för just honom eller henne. Men för att nå denna insikt måste var och en först bli uppmärksam på och avsäga sig vad som traditionellt setts som heligt och eftersträvansvärt.

Ett viktigt tema i Förmiddagens filosofi blir därför *ensamheten* och *asketismen*. Nietzsche hyllar ofta den ensamma vandringen, under vilken insupandet av hög och krispig morgonluft blir till en symbol för lösgörelsen från sedvänjornas livshämmande bojar. Det är således inte någon prästerlig asketism han förordar, utan en filosofisk: ”filosofen ler vid dess anblick mot ett *optimum* av förutsättningar för den högsta och dristigaste andlighet – han förnekar därmed icke tillvaron, han bejakar tvärtom därmed *sin* tillvaro och *blott* sin tillvaro.”³³

³² Nietzsche, *Tragedins födelse*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2000, s. 91

³³ Nietzsche, *Till moralens genealogi*, Björck & Börjesson, 1924, s. 121

Det är en ateistisk asketism som prisas, under vilken livet kan framstå som ett experiment och inte en plikt.³⁴

Det pliktfyllda i livet menar Nietzsche inte minst ha av sagt sig då han sade upp sin professur i Basel. I samband med detta anser han sig ha blivit vad han själv lite skämtsamt benämner som en *Müssiggänger*. Begreppet förbinds vanligen med den tyska plikt- och arbetsmoralen, och avser en sysslös person, en dagdrivare och latmask.³⁵

Människors sätt att inrätta sina liv med arbetet som utgångspunkt, var för Nietzsche en modern form av livsförnekande: ”Man skäms redan nu över stunder av vila; lång eftertanke vållar nära nog dåligt samvete. Man tänker med klockan i hand, liksom man äter middag med ett öga i börstidningen.”³⁶ Men det dåliga samvetet måste övervinnas, menar Nietzsche. Han ser hur det i hans samtid visar upp sitt tryne inom en rad institutioner. Också i den moderna lagstiftningen återfinns idén om det dåliga samvetet. De bestraffningar som utdöms till förbrytare har, enligt Nietzsche, det primära syftet att väcka skuldkänslor hos dem. Men detta uppnås knappast, brottslingen kommer inte att inse det förkastliga i sin handling, ”ty han ser precis samma slags handlingar utföras i rättvisans tjänst och då prisade, utövade med gott samvete”.³⁷ Han ser en självmotsägelse i idén om allmängiltigt förkastliga handlingar.

Det dåliga samvetet är en av många fördomar som Förmiddagens filosofi vill uppmärksamma och förkasta. Nietzsche finner dess ursprung i den kristna läran. Gud må vara död, men han spökar också i den moderna arbets- och handlingsmoralen, liksom i en rad på pappret sekulära seder, samt även i filosofin och vetenskapen. I ett oräkneligt antal aspekter av det moderna samhället såg Nietzsche dessa förbrytelser mot livet. Men han menar samtidigt att det finns hopp. Förmiddagens filosofi är, liksom Tuppens filosofi, en tillkännagivelse av en ny dags gryning. Den som förmår ta till sig deras budskap, inser att tiden är mogen för ett uppvaknande till en omvärdering av alla värden.

³⁴ Det kan härvidlag förtydligas, att Nietzsches hyllningar av det asketiska levernet, tillkommer utifrån en *kritik* av det asketiska levnadssätt som han ansåg att exempelvis präster och helgon under historien ägnat sig åt. Han gör till en av sina uppgifter att förkunna en omdaning av denna livsföring; en *filosofisk* asketism levs av den som har mod och kraft att vara sig själv. Schopenhauers leverne framhålls som gott exempel, han förmådde tala, tänka och agera i ensamhet, och utan annan vägledning än den egna övertygelsen. Filosofens asketism innehåller inte den religiösa asketismens självspäkelse, istället vill filosofen genom sitt asketiska leverne isolera sig från all oro, allt tvång och alla plikter, och därigenom uppnå ett friare tillstånd än traditionen annars tillåter. Nietzsche förkunnar en glad och ateistisk asketism, till skillnad från den lidande och sorgtyngda religiösa asketismen.

Nietzsche, *Till moralens genealogi*, s. 109, 114ff

³⁵ Peter Handberg, *Morgonrodnad* (efterord), s. 273

³⁶ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 215

³⁷ Nietzsche, *Till moralens genealogi*, s. 90

Angreppssätt och källmaterial

Den här uppsatsens syfte är att uppmärksamma likheter i Nietzsches och Thoreaus filosofier. Detta har visat sig görbart genom ett noggrant sökande efter de idéer som döljer sig bakom Nietzsches hårdföra retorik och Thoreaus mer oförargliga berättande. Det visar sig då att de ger luft åt mycket likartade idéer. Hur detta sökande gått till, samt i vilka texter jag sökt, kommer under denna rubrik redovisas.

De vid första anblicken så olikartade texterna, innehåller samma förkastande av livshämmande auktoritetens påbud, samt samma bejakande av det lätta i livet, det vill säga de mest grundläggande och elementära livsbehoven. Vid läsningen av deras respektive alster, är det framförallt dessa åsikter som jag tagit fasta på och funnit överensstämmelser i.

För att finna de likheter jag funnit, har jag med nödvändighet tvingats bortse från en del av innehållet i deras filosofier, och bena ut sådant som pekar på samstämmighet. Uppsatsens syfte är att finna likheter, men därmed inte sagt att det jag *inte* tagit fasta på är sådant som talar för stora olikheter. Det jag lagt mindre vikt vid under läsningen, är helt enkelt sådant som inte alls visat sig fruktbart för en jämförelse. Därför har jag exempelvis bortsett från mycket av Nietzsches ambitiösa kritik av samtidskonsten, då denna inte har kunnat relateras till Thoreaus åsikter i frågan, eftersom jag inte funnit att han haft några betydande sådana. Musiken är dock ett undantag, om denna hade de likartade uppfattningar.

Samtidigt utgör deras respektive förhållande till musiken ett exempel på problem som tillstött under sökandet efter likheter. Båda två framhåller visserligen musikens livsbejakande kraft, men det finns en skillnad i graden av betydelse som de tillskriver denna; hos Nietzsche är musiken ett ständigt återkommande och mycket väsentligt tema, medan Thoreau endast skrivit en kort och tämligen anspråkslös essä om saken. Deras åsikter om musiken har därför inte kunnat utgöra något betydande jämförelsetema, eftersom det inte funnits tillräckligt med material att underbygga jämförelsen med. Samma sak gäller Thoreaus långa kärleksförklaringar till naturen och strövandet i den, vars kvantitet vida överstiger Nietzsches åsikter i ämnet.

Vad jag däremot i min likhetssökande studie funnit, är att det visat sig görbart att ur Nietzsches hyllningar till musiken och Thoreaus tributer till naturen, *tolka* dessa som uttryck för något annat och för de bägge filosoferna gemensamt. Nämligen som hyllningar

till livet, det enkla och oförvanskade i tillvaron, vilket är vad både Tuppens och Förmiddagens filosofier i grunden handlar om.

I det mesta har dock denna typ av tolkningar inte varit nödvändiga, eftersom texterna i långa stycken ger tydligt uttryck för mycket likartade idéer.

Det är också dessa tydliga likheter som bildat indelningsgrund för min tematiska redovisning av läsningen av deras texter. Den första delen, "Civilisationens kritiker", behandlar deras likartade kritik mot olika aspekter av den moderna civilisationen. Den andra delen, "Eremiten och asketen", tar upp deras besläktade sätt att hylla en livsföring som gör att civilisationens avigsidor kan undkommas, alltså det sätt varpå de själva väckts till insikt om livets sanna kvaliteter. Varje del innehåller i sin tur ett antal tematiska underrubriker.

De källor som uppsatsen springer ur, utgörs av texter skrivna av Nietzsche och Thoreau. Ett flertal citat är nödvändiga för att läsaren ska kunna avgöra om mina tolkningar kan anses rimliga. Citaten är mestadels hämtade från svenska översättningar, då min personliga åsikt är att detta förfarande är mest läsvänligt. Dock har jag, i de fall som originalspråket funnits till hands, läst texterna både som översättningar och i original. Vad gäller vissa texter har jag inte haft någon översättning att tillgå. När citat hämtas från sådana, kommer de i uppsatsens brödtext redovisas i min översättning och i fotnot återges på originalspråk.³⁸

Vad gäller mitt val av källor, har jag i Thoreaus fall till största delen använt mig av hans skildring av eremitlivet vid Walden Pond, på svenska *Skogsliv vid Walden*, samt ett flertal av de sjutton essäer som på svenska finns utgivna i samlingen *Konsten att vandra*. Frans G. Bengtssons respektive Ronny Ambjörnssons förord till dessa har också varit behjälpliga för min tolkning. Vidare har Thoreaus essä *Civil Disobedience* kommit till användning.

³⁸ Ett par böcker – Nietzsches *Till moralens genealogi* och Thoreaus *Skogsliv vid Walden* – har lästs och citerats i sina tidigaste översättningar. Frans G. Bengtssons översättning av *Walden* från 1924, har kritiserats för att vara både självvårdlig och för att ha sakna fyra kapitel. Inte minst därför, utkom 2007 en nyöversättning av denna bok, där också de fyra saknade kapitlen återfinns. Fredrik Sjöberg, "Stilsäker nytolkning av Thoreau", *Svenska Dagbladet*, 15 februari 2007, s. 9. Detta förhållande har dock inte åsamkat denna uppsats några problem, eftersom boken lästs också på originalspråk. Frans G. Bengtssons översättning må vara lite vidlyftig på sina ställen, men för denna uppsats syfte är hans tolkning av Thoreau fullt tillräcklig. Samma sak gäller Nietzsches *Till moralens genealogi*; i uppsatsen hänvisas till Olof Rabenius översättning från 1924, vilken i allt väsentligt liknar den nyare från 2002, bortsett från ett nyskrivet efterord. En för denna uppsats trevlig omständighet, är att *bägge* nyöversättningarna av nämnda böcker gjorts av Peter Handberg.

Nietzsches texter härrör mestadels från hans så kallade "sena" period³⁹, det vill säga sådana som skrivits efter att han brutit sin vänskap med Wagner och sagt upp sin professur, och på egen hand påbörjat sitt fälttåg mot de i samtiden ingrodda värderingarna. Från hans tidiga period har endast *Tragedins födelse* använts, och blott i mindre omfattning. För uppsatsen viktigare texter har varit *Mänskligt – alltförmänskligt*, *Morgonrodnad*, *Den glada vetenskapen*, *Till moralens genealogi*, samt *Ecce Homo*. I dessa texter är han mest tydlig med vad han anser om tidens idealisering av sådant som han menar gå emot livets verkliga värden, varför de relativt enkelt har kunnat jämföras med Thoreaus.

Innan påvisandet av likheter, bör dock något mer sägas om de olikheter som deras filosofier trots allt uppvisar, olikheter som kan ha bidragit till att så få jämförelser hittills gjorts.

Om att jämföra Thoreau och Nietzsche

Både Thoreau och Nietzsche är upptagna av att finna nya värdegrunder för den moderna människans leverne. Tuppens och Förmiddagens filosofier tillkännager uppvaknandet ur traditionens livsförnekande påbud. Men även om de båda filosoferna förespråkar en i hög grad överensstämmande omvärdering, så tillkännager de sina uppvaknanden på tämligen olika vis. De kritiserar samma saker, vilket under föregående rubriker antytts, men lägger tyngdpunkten av sin kritik på lite olika ting. Under denna rubrik kommer dessa olikheter att beröras.

Här kommer också visas att sökanden efter likheter ändå kan vara fruktsamma, samt att det faktiskt finns en uppenbar förbindande länk dem emellan, något som tidigare forskning uppmärksammat. Länken är transcendentalfilosofen Emerson, som både Thoreau och Nietzsche hade ett relativt gott öga till, men som de också hade en likartad kritik av.

På grund av den avgörande roll som Nietzsche anser att den kristna traditionen har för upprätthållandet av de livshämmande värderingarna, kan det tyckas svårgörligt att finna

³⁹ Vad gäller periodiseringar av Nietzsches produktion, brukar dessa ta sin utgångspunkt i hans tid som professor i Basel från 1869, som inleder hans tidiga period, samt hans tid som oberoende och "pånyttfödd" filosof från 1879 och fram till slutet av sin produktion, vilket alltså utgör hans sena period. Jag håller dock med Arne Melberg om att allt Nietzsche gör och skriver under den sena perioden, är fullt logiskt och begripligt utifrån hans tidigare tänkande. Arne Melberg, *Försök att läsa Nietzsche*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2001, s. 10f

likheter mellan dennes filosofi och Thoreaus. Thoreau kritiserar i viss mån kristendomen, men ser samtidigt Gud som den yttersta garanten för det goda i naturen. Förmodligen har denna till synes fundamentala olikhet bidragit att så få har jämfört de två filosoferna. Nietzsche ses vanligen som den radikale gudsförnekaren och aggressiva förkastaren av traditionen, medan Thoreau oftast framställs som en betydligt mer timid naturivrare och godmodig eremit.

Denna påstådda olikhet må säkert också ha sprungit ur den nutida vetenskapen om vilka ideologiska grupper som under historien har använt sig av deras idéer i sin retorik. Nietzsches texter har sagts uppmana till både rasistiska och krigiska⁴⁰ handlingar i utlevelsen av den *vilja till makt* som Nietzsche anser konstituera människan, vilket lett till att inte minst nazister funnit hans alster användbara.⁴¹ Thoreau har å sin sida, genom sina idéer om att leva ett bekymmersfritt liv i respektfylld harmoni med naturen, nyttjats i olika miljörelärs argumentationer.⁴² Hans tal om att i handling ta avstånd från den regering vars åsikter man inte delar, har även givit honom betydelse bland medborgarrättskämpar och fredsaktivister, såsom Gandhi.⁴³ Dessa föreställningar om Nietzsches och Thoreaus åsikter, har reviderats och nyanserats under åren⁴⁴, men de radikalt olika användningsområdena vittnar ändå om att den omedelbara läsningen av deras texter knappast avslöjar några direkta likheter.

De vid första anblicken stora olikheterna mellan dem, kan säkert också förstärkas av deras olika sätt att framlägga sina åsikter. Nietzsche uttrycker sig i de flesta av sina arbeten genom aforismer, det vill säga oerhört koncentrerade och stundtals svårtydda

⁴⁰ Tidigare forskning om Nietzsche har ofta uppmärksammat hans betydelse för det ideologiska legitimerandet av Första världskriget. Debatten om Nietzsche i början av 1900-talet, har beskrivits som en filosofisk debatt om kriget självt. Han lästes av såväl engelsmän som amerikaner och tyskar. Västmakterna demoniserade honom, och såg honom som representant för tysk förstörelselusta och okristlig inhumanitet. Hans böcker lär ha sålt stora upplagor i England under kriget, marknadsförda medelst uttryck som "Läs Djävulen för att bättre kunna bekämpa honom." Även i Tyskland anpassades Nietzsche till rikets behov; från att ha lästs av endast ett begränsat avantgarde, gjordes han respektabel genom att framställas som en tysk, patriotisk författare. Hans *Also sprach Zarathustra*, trycktes till och med i en fältupplaga på 150 000 exemplar, vilken tillsammans med Goethes *Faust* och Nya Testamentet spreds till tyska soldater. Safranski, *Nietzsche – Tankarnas biografi*, s. 304f. Se även exempelvis Svante Nordin, *Filosofernas krig*, Nya Doxa, 2002, s. 53f

⁴¹ Det bör dock påpekas att flera nationalsocialistiska filosofer, såsom Ernst Krieck, uppmärksammade det motsägelsefulla i att använda antiantisemitismen och antinationalismen Nietzsche för nazismens syften. Safranski, *Nietzsche- Tankarnas biografi*, s. 314. Likväl var det många som i hans filosofi fann näring också för nazismens sak. Se exempelvis, Jonathan Glover, *Humanity*, Pimlico, 2001, s. 11f.

⁴² Thoreaus trankila sätt att umgås med och observera naturen, blev redan under slutet av 1800-talet ett ideal för den framväxande amerikanska friluftstraditionen och amatörforskningen. Naturskyddsreläer som Sierra Club, bildad 1892, tillämpade inte minst den metod av deltagande ekologisk observation, som Thoreau var en tidig hyllare av. Sörlin, *Naturkontraktet*, Carlssons, 1991, s. 114

⁴³ Ambjörnsson, *Konsten att vandra* (förord), s. 14

⁴⁴ Detta gäller särskilt Nietzsche. Många fall av alltför selektiv eller på annat sätt felaktig läsning av hans alster har ådagalagts. Likaså har det uppmärksamats att hans syster, Elisabeth Förster-Nietzsche, stått för en rad förfälskningar av hans texter. Safranski, *Nietzsche – Tankarnas biografi*, s. 294f

maximer, inte sällan framförda med häftig affekt. Detta medan Thoreau skriver en stillsam och smått poetisk prosa, som gärna stannar upp vid naturskildringar och beskedliga anekdoter.

Den enda ambitiösa jämförelse jag funnit är en artikel skriven av Ian Box i *Canadian Review of American Studies*. I mycket finner Box samma likheter som denna uppsats kommer redovisa, men hans artikel utgår samtidigt från att det är två väldigt olika filosofier som det handlar om. Till skillnad från Box, använder den här uppsatsen de funna frändskaperna till att påstå att det är två oerhört likartade filosofier som Nietzsche och Thoreau företräder.

En väg till att alls komma upp med idén att jämföra dessa herrars texter, har varit deras relativt väl dokumenterade förhållande till Emerson. Deras respektive relationer till denne filosof är inte den här uppsatsens huvudintresse. Därav kommer jag mest referera till sekundärlitteratur i denna fråga. Att den ändå ges ett visst utrymme här, beror på att deras inställningar till Emerson, kan bidra ytterligare med en motivering till varför en jämförelse mellan Nietzsches och Thoreaus grundläggande idéer bör vara intressant.

Emerson var Thoreaus närmste personliga vän och en av få filosofiska författare som Nietzsche inte direkt avfärdade. Det var Emerson som hämtade Thoreau från häktet, där denne befunnit sig en natt efter att ha tillämnat sin idé om civil olydnad genom att inte betala sin skatt. Och det var Emerson som såg till att Thoreau fick artiklar publicerade i transcendentalisternas organ *The Dial*.⁴⁵ Det var också några av Emersons ord som Nietzsche förärade en plats i inledningen till *Den glada vetenskapen*: ”För diktaren och den vise är alla ting vänligt sinnade, alla upplevelser nyttiga, alla dagar heliga, alla människor gudomliga.” Ord som tämligen väl sammanfattar vad också Nietzsche ansåg.

Det var via Emerson som Thoreau kom i kontakt med den i Concord starka transcendentala rörelsen. Denna kan kortfattat beskrivas som en amerikansk gren av den europeiska romantiska traditionen. Man ogillade upplysningsrationalismen och vad de såg som en mekanistisk natursyn. Istället för denna talade transcendentalismen om den andliga dimension som gömmer sig bakom naturlagarna, och som kommer till uttryck i naturens alla former. Människan når inte endast kunskap genom empirin, utan det finns i den mänskliga anden också något som Emerson kallar transcendentala former, som gör det möjligt för människan att intuitivt förstå sådant som sinnen och logik inte kan begripa.⁴⁶

⁴⁵ Frans G. Bengtsson, *Walden* (inledning), s. 26f

⁴⁶ Ambjörnsson, *Konsten att vandra* (förord), s. 16f

Detta var tankar som Thoreau enkelt kunde tillämpa på de sublimes upplevelser han hade under sina vistelser i naturen, och införliva med sina i övrigt starkt individualistiska idéer. Att vara i ensamhet var något som Thoreau skattade högt, och via kontakten med Emerson och transcendentalismen började han kunna sätta ord på de erfarenheter som han gjorde i sällskapet med naturen. Natur och människa är ett, att vistas i naturen är också att vistas i sig själv, men man har samtidigt gott sällskap: ”Jag har rikligt sällskap i mitt hus, särskilt på morgnarna när inga besökare komma. [...] Jag är inte mer ensam än lommen, som skrattar så högt från dammen; jag är inte mer ensam än dammen själv.”⁴⁷

Thoreau omformade den transcendentala filosofin till ett praktiskt förhållningssätt till naturen och det ensamma livet i den. Och det var också denna praktiska tillämpning av dess idéer, som skulle leda till att Thoreau efter flera års vänskap, började umgås allt mindre med Emerson. Denne var vid mitten av 1800-talet en firad filosof, som inte endast höll uppskattade föreläsningar i Amerika, utan också for på årslånga turnéer till universitet och intellektuella sällskap i Europa. Medan han gjorde detta fungerade Thoreau som en slags alltiallo i Emersons hushåll; han skötte trädgården, undervisade barnen och utförde snickerier. Givetvis kombinerat med långa skogspromenader under vilka han inhämtade stoff till de filosofiska artiklar som han av och till publicerade i *The Dial*. När Emerson återvände från Europa fann de båda två att de inte längre hade så mycket att säga varandra. Box skriver: ”Thoreau was probably right in thinking that the more cultivated and wordly scholar did not take him seriously as an independent voice.”⁴⁸

Medan Emerson hade framfört transcendentalismens tankar för intellektuella dignitärer i Europa, hade Thoreau i praktiken tillämpat samma filosofi i ensamhet bland New Englands sjöar och sjumilaskogar. Thoreau upplevde att klyftan mellan dem utgjordes just av deras skilda förhållningssätt till den filosofi som de båda menade sig företräda. Medan Emerson abstraherade dess innehåll i akademiska texter och samtal, föredrog Thoreau att praktiskt leva sin filosofi. Hans starkt individualistiska livshållning gjorde att han drog sig för att inlemma sitt tänkande i färdiga former. Frans G. Bengtsson beskriver föredömligt detta: ”Hans spekulation är alltigenom ursprunglig; han är hänvisad till att tänka själv från början utan hjälp av föregångare; hans natur tvingar honom att gripa sig an med de primitivaste livsproblemen.”⁴⁹

⁴⁷ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 226

⁴⁸ Ian Box, ”Some Nietzschean Themes in Thoreau”, *Canadian Review of American Studies*, 2002, s. 5

⁴⁹ Bengtsson, *Skogsliv vid Walden* (inledning), s. 7

Nietzsches kritik av Emerson liknar i mycket Thoreaus. Men Nietzsche ska också ha kallat Emerson för en ”brodersjäl”, och de tre essäsamlingar av Emerson som han ägde lär vara fulla av anteckningar i marginalen.⁵⁰ Nietzsche uppskattade framförallt Emersons uppfattning om det intuitiva tänkandet och att *instinkten* är livets essens. Som nämnts, ogillade den transcendentala rörelsen upplysningens ideal om en världsåskådning byggd kring logik och stabilitet. Både Nietzsche och Emerson ansåg att stat och samhälle är en konspiration mot människans natur, då det formaliserar och likriktar människors inställning till tillvaron. Nietzsche avskydde det reglerade och organiserade tänkandet, och tyckte sig därmed ha funnit en brodersjäl i Emerson, då denne bland annat framhöll vikten av *självtröstit*, det vill säga att lyssna och lita på sina egna ingivelser. Det irrationellas goda inverkan på tänkandet betonades ofta av Nietzsche.⁵¹

Men liksom Thoreau var han också kritisk till Emerson. För Nietzsche var det av största vikt att tänka, läsa och skriva utifrån sig själv. Den gode filosofen undviker allt det som Nietzsche kallar för *idisslande*, det vill säga ett evigt omtuggande av vad andra sagt och tänkt om det ena eller andra.⁵² Men inte alla människor har denna begåvning, hävdar Nietzsche, därför ogillade han Emersons idé om att ”Det finns en intelligens som är gemensam för alla individer. Varje människa är mottagare av det gemensamma, av allt det gemensamma”.⁵³

Nietzsche lär ha kluddat dit ett kraftfullt ”Nein” i marginalen till dessa ord.⁵⁴ Det kan också tänkas att det var denna aversion mot Emersons demokratiska åsikt om allas lika förståndsgåvor, som fick Nietzsche att ifrågasätta huruvida Emerson själv verkligen levde den filosofi han förmedlade. Var han inte bara ännu en idisslare, om än med bitvis inspirerande tankar? Box skriver:

Even though Emerson remained for Nietzsche a figure “rich in soul and spirit”, he lacked not only the severity and self-discipline necessary for philosophy as Nietzsche understood it, but also the vigour and stamina. The cheerfully impotent Emerson simply wasn’t up to the task.⁵⁵

Den centrala kritiken av Emerson, som både Nietzsche och Thoreau framför, kan sägas härröra från de bådas starkt individualistiska inställning. Emerson var alltför demokratisk

⁵⁰ Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 38

⁵¹ Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 40ff

⁵² Dickson, *Idisslandets problematik*, s. 6

⁵³ Emerson, “History”, *Self-reliance and Other Essays*, Dover Publications, 1993, s. 1. Min översättning; “There is one mind common to all individual men. Every man is an inlet to the same and to all of the same.”

⁵⁴ Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 38

⁵⁵ Box, “Some Nietzschean Themes in Thoreau”, *Canadian Review of American Studies*, s. 4

för deras smak, han talade för mycket om allas lika möjligheter. Och vidare var han knappast en filosof som levde sin filosofi på det helhjärtade och rent fysiska vis som både Nietzsche och Thoreau gjorde. Samtidigt var han, som här nämnts, en mycket viktig inspiratör för dem båda.

Förhållandet till Emerson, kommer framledes inte mer att beröras. Det har här givits utrymme för att det utgör ett gott exempel på varför det bör vara fruktbart att söka och finna likheter i Nietzsches och Thoreaus filosofier. Hur de ställer sig till Emerson, både positivt och negativt, vittnar om att det också bör finnas fler frändskaper. Trots nämnda olikheter – det disparata förhållandet till Gud, hur de presenterar sina åsikter, samt hur deras texter har anammats av eftervärlden – går det likväl att finna betydligt fler överensstämmelser än olikheter dem emellan. Likheter som i det följande kommer redovisas.

Civilisationens kritiker

Härmed inleds uppsatsens första redovisande del, vari det skall visas på Nietzsches och Thoreaus likartade kritik av sin tids moderna leverne. Bägge filosofierna ingår i 1800-talets civilisationskritiska idéströmningar, vilka i varierande omfattning vände sig mot olika aspekter av den samhällsutveckling och livsföring som inte minst upplysningstidens strävanden givit upphov till. Romantiken kan ses som en tidig reaktion mot vissa av upplysningens ideal, och Nietzsches och Thoreaus idéer är i viss mån en fortsättning på den romantiska oppositionen. Samtidigt är de dock avfällingar från denna tradition, då de i sin kritik av samtiden också kritiserar sådant som de romantiska rörelserna orsakat. Exempelvis romantikens nationalistiska idéer om vissa folks och rasers överlägsenhet, var inget som Nietzsche och Thoreau kunde instämma i. Deras högst individualistiska filosofier kan svårligen förenas med nationalistiska tankar om en nations folks närmast organiska samhörighet.

Den kritik som Nietzsche och Thoreau för fram emot sin samtids samhällliga och civila inrättningar och värderingar, kommer här att redovisas under tre teman. Det första temat utgörs av deras likartade kritik av religionen och arbetsmoralen. Under den andra underrubriken behandlas deras åsikter om den moderna vetenskapen och

utbildningsväsendet, medan det under den tredje rubriken visas på deras ståndpunkter gällande politik och rättsväsende. Samtliga teman är intimt sammanbundna med varandra, men har i denna uppsats spjälkats isär för att tydligare åskådliggöra de punkter som de båda filosofierna enas kring. I den nästkommande delen, "Eremiten och asketen", redovisas Nietzsches och Thoreaus i många stycken överensstämmande åsikter om vad som kan göras för att undvika att falla offer för de livshämmande auktoriteter som de riktar sin kritik mot.

Religion och arbete

Både Nietzsche och Thoreau finner att religionen⁵⁶ kan vara en hämsko för den enskildes möjligheter att själv gestalta sitt liv. Nietzsches religionskritik är dock mer omfattande än Thoreaus, då han i den inbegriper en kritik av alla objektiva värdeföreställningar som tillämpades i hans samtid. Detta medan Thoreau mest kritiserar religionen för att vara upphovet till människors sätt att förslava sig själva under omänskliga arbetsbördor. För att ändå kunna använda religionstemat för att påvisa likheter, har det under denna rubrik fokuserats på deras gemensamma åsikter om religionens kopplingar till plikt- och arbetsmoralen.

Thoreau ogillade kristendomens både passiviserande och aktiverande egenskaper. I det östamerikanska Concord var det framförallt den puritanska kristendomens strikta uppmaningar att söka förtröstan i arbetet som färgade människors dagliga liv, vilket Thoreau dagligen bevittnade och förfärades av. Han menar att en sådan religion dels passiviserar människan, genom att den påtvingar henne föreställningar om att tillvaron är något som man behöver tröstas för, istället för att vara en källa till hopp och insikt om livets kvaliteter. En god religion borde i samma andetag prisa både Gud och det liv han skapat, anser Thoreau. Om livet ses som något erbarmligt, så finns istället risken att människor skuldbelägger Gud för existensen, alternativt att de blir fullständigt passiviserade under ett enögt sökande av tröst hos Gud.⁵⁷

Samtidigt menar Thoreau att religionen kan leda till ett negativt aktiverande, då den skapar föreställningar om att *arbetet* är den plikt som alla har att uppfylla för att bli fullvärdiga människor. Arbetet förslavar också de på pappret fria individerna: "De flesta människor äro, även i detta jämförelsevis fria land, så helt tagna i anspråk av livets ytliga

⁵⁶ Med "religionen" avses främst kristendomen. "Kristendom" och "religion" används här som synonymer.

⁵⁷ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 150f

omsorger och onödigt förgrovande arbeten, att de alls icke kunna nå dess bättre frukter.”⁵⁸ Vidare har arbetsmoralens krav på ständigt förhöjda resultat givit påtagliga negativa humanitära konsekvenser i form av det mer organiserade slaveriet, vilket Thoreau var en ivrig motståndare till.

Den religiösa traditionen har även givit upphov till en blind tro på det äldre, det som varit, vilket exempelvis yttrar sig i den förblindande tilliten till äldre generationer. Thoreau menar att de gamla i allmänhet inte har något att lära de unga, eftersom de gamlas liv vanligen är färgade av alltför många misslyckanden. Dessa har de unga inte någon anledning att upprepa: ”Gamla banor för gammalt folk och nya för de unga!”⁵⁹ De unga bör inte låta sig fångas av de gamlas levnadsmönster, vari det betungande arbetet har varit en betydande ingrediens.

Thoreau såg dock att det i hans samtid fanns många hinder för en sådan ungdomlig frigörelse. Själva det ekonomiska systemet, som alla mer eller mindre var en del av, var en påtaglig konsekvens av det oupphörliga arbetet. Överallt gjordes det affärer och ekonomiska transaktioner av olika slag, och för Thoreau är samtliga fördärvliga. Både lönearbetaren och den självägande bonden är fångade i villfarelsen att själva *aktiviteten* är det enda kapital som människan förfogar över. Vidare var de tjänster som samhället efterfrågade, allra obehagligast att se, menar han. Med pengar kan unga friska män belönas för att göra sådant som på intet sätt gynnar varken deras egen eller andras frigörelse.⁶⁰

Nietzsches åsikter om religion och arbete, är i stor utsträckning överensstämmande med Thoreaus. Med sitt uttalande ”Gud är död”, tillkännager Nietzsche ett potentiellt slut för en totalitet av värdeföreställningar som kan tjäna som stöd för människans livsorientering. Under förutsättning att de allmängiltiga värderingarna avlidit, öppnas möjligheter för att omvärdera allt sådant som tidigare hållits för heligt, sant och hedervärt. I hans samtid fann han dock alltjämt många hinder för en sådan frigörelse, varför han ansåg att endast den så kallade *övermänniskan* tills vidare var kapabel till en sådan emancipation från traditionen.

I likhet med Thoreau kritiserar Nietzsche kristendomen för att ha bidragit till en föreställning om att livet är något som måste uthärdas, inte njutas, vilket lett till att världen

⁵⁸ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 57

⁵⁹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 61

⁶⁰ Thoreau, ”Att leva utan principer”, *Konsten att vandra*, s. 220ff

också blivit så erbarmlig som den sägs vara: ”Den kristna föresatsen att finna världen fränstötande och usel har gjort världen fränstötande och usel.”⁶¹

Den kristna traditionen påbjuder inte minst att livet bör fyllas med arbete för att inte bli syndfullt, menar Nietzsche. Det ständiga arbetet genomsyrar alla moderna människors liv, och liksom Thoreau ser Nietzsche hur de fördummas och förslavas under det:

Hos exempelvis en penningsamlade bankir frågar man förgäves efter ändamålet med hans rastlösa verksamhet: den är oförnuftig. De verksamma rullar så som stenen rullar, enligt mekanikens dumhet. – Alla människor sönderfaller, som i alla tider så ock än idag, i slavar och fria människor; för den som inte har två tredjedelar av sin dag för sig själv är en slav, han må sedan vara statsman, köpman, ämbetsman eller forskare.⁶²

Att vara slav är således att vara fången i ett arbete, oavsett vilket arbete det är. Tillfällig lösgörelse från sådana bojor, bestraffas med dåligt samvete, eftersom sedvänjan påbjuder arbetet som en dygd som alla bör efterleva. Att ha gott samvete har blivit synonymt med att arbeta, menar Nietzsche. Den lust och glädje som människor ändå stundom erfar, får sin legitimitet endast i relation till arbetet; en tillfällig förlustelse benämns som ”behov av avkopplig”. Också detta behov börjar dock snart skämmas för sig själv, varför man går tillbaka till sitt dygdiga arbete för att undkomma det dåliga samvetet.⁶³

Liksom Thoreau finner Nietzsche att traditionen givit upphov till en omotiverad tillit, till och med fruktan, för äldre generationer. I den familjära situationen görs stamfadern till den gud som avhåller de yngre från alla försök till egna initiativ. Den kristna världen tänker sig att Gud ålägger människan vissa uppgifter, vilka hon under fruktan för hans makt fullföljer. Denna religiösa föreställning kan sedan transformeras till en fruktan även för släktens överhuvud, som av tradition blir till en befallande Gud i familjens hägn.⁶⁴

Precis som Thoreau, ser Nietzsche denna förlitan på äldre generationer som ett hinder för människors frigörelse. De äldre har inget att lära de yngre: ”Det är oklokt att låta kvällen döma dagen: ty alltför ofta blir här tröttheten domare över kraft, framgång och god vilja.”⁶⁵

Skuld känslan som erfars då man inte lever upp till de av andra uppställda livsidealen, är en av de värsta skickelserna mot livet, menar Nietzsche. Också Thoreau hävdar att för att verklig frigörelse ska vara möjlig, måste människor upphöra att leva upp till traditionens

⁶¹ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 139

⁶² Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 172

⁶³ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 215f

⁶⁴ Nietzsche, *Till moralens genealogi*, s. 97f

⁶⁵ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 238

levnadsregler. Traditionen är till stor del sprungen ur religionen, vilket inte minst visar sig i tanken om att arbetet är det enda sättet att finna bot för det liv som Gud satt människan till.

En källa till frigörelse skulle kunna vara ett mer vetenskapligt förhållningssätt till tillvaron. De båda filosoferna finner dock att även vetenskapen fortsätter att fortplanta människans själsliga fångenskap. Vetenskaplig kunskap behöver inte vara befriande, och dess förlösande förmågor uppmuntras heller inte av ett utbildningsväsende som alltjämt är fångat i traditionen.

Vetenskap och utbildning

De båda filosoferna tycks i stort vara överens i sin kritik av vetenskapens ambitioner att bidra med allmängiltiga sanningar. Enligt Nietzsche och Thoreau är det bara den enskilde som, utifrån sin egen livssituation, kan skapa sig sina sanningar. Deras kritik omfattar därmed också det undervisningsväsende som, liksom vetenskapen, är byggd kring vanföreställningen att det finns kunskaper som alla kan och bör tillskansa sig.

Nietzsches religionskritik leder även till en kritik av många moderna företeelser, såsom vetenskapen, vilka han menar vara sekulära varianter av religiös dogmatism. Gud är död, hävdar han, men Guds skugga vilar alltjämt över mänskligheten, och det är upp till den enskilde att besegra denna.⁶⁶ Tidens vetenskap tänker sig, liksom religionen, att världen är uppbyggd kring en för evigt fastslagen ordning, men enligt Nietzsche finns ingen sådan ordning. Världen är kaos, helt utan struktur och ordning.⁶⁷ Detta kaosförhållande gör att det inte går att göra några allmängiltiga utsagor om vare sig naturen eller människan och hennes korrekta handlande.

För Nietzsche är vetenskap ingenting annat än ett förmänskligande av tingen, byggt kring idén om orsak och verkan. Men hur vet vi att ett sådant förhållande alls existerar?⁶⁸ Den enskilda människans verklighet blir inte friare om den förstås utifrån föreställningar om orsak och verkan. Hennes realitet förstås betydligt bättre utifrån avsevärt enklare och jordnära ting, (vilket närmare kommer redogöras för i uppsatsens nästa del). Den moderna vetenskapen fjärrmar således människan från hennes egentliga verklighet, även om den påstår sig göra det motsatta.

⁶⁶ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 119

⁶⁷ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 120

⁶⁸ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 125

Ändå fostras människor redan från barndomen till ett abstrakt tänkande, som inte tar hänsyn till deras dagliga liv – ungdomen bortslösas i skolan där eleverna påtvingas onödig kunskap.⁶⁹ De vetenskapliga verktygen bör inte användas under förevändning att nå fram till en fullständig visshet, vilken sedan kan pådyvlas de ”mindre upplysta”. Nietzsche avvisar alla kunskaper med universella anspråk, de vetenskapliga verktygen ska användas för att visa på kunskapens gränser, menar han. I den av Nietzsche hyllade tragiska kulturen, är vetenskapen ersatt av *visdom*, ”som vänder sina blickar mot världens helhetsbild, oförvillad av vetenskapens förföriska lockelser”.⁷⁰

Utbildning bör således, enligt Nietzsche, sträva efter att lära eleverna att tänka bortom traditioner och sedvänjor. Den bör inte syfta till att tillvänja dem till grundsatser utan grund, så som religionen gör.⁷¹ Vetenskapen har en befriande potential, genom att den kan påvisa vad det alls går att veta något om, samt därmed även visa vad det *inte* går att veta något om. Den får dock inte bli till en ny religion, vilket Nietzsche ansåg att den var på väg att bli.

Även Thoreau såg att vetenskapen hade kapacitet att befrämja människans frigörelse. Liksom Nietzsche noterade han dock att den alltför ofta användes till det motsatta. Thoreaus kritik av vetenskapen är i synnerhet sprungen ur hans iakttagelser av hur den användes till att skapa nya tekniker för ett alltmer hänsynslöst utnyttjande av naturens resurser. Han menar att vetenskapen inte bör användas för att blottlägga materiella värden i naturen, snarare borde den nyttjas till att påvisa den naturens skönhet, som alla på sina respektive vis borde lära sig att älska. Kärlekens kraft bör föregå vetenskapens.⁷²

Kunskap om naturens krafter kan frigöra en kärlek till den, men samtidigt menar Thoreau att det är viktigt att inte försöka vinna kunskap om allt; det finns också en nyttig okunnighet. Den som är verkligt fri, har av sagt sig kunskaper om universella lagar. Gällande detta citerar Thoreau den hinduiska Vishnu Purana: ”Det som är en aktiv plikt, är det som inte bidrar till vårt slaveri; det som bidrar till vår befrielse är kunskap: all annan plikt tjänar bara till att trötta ut”.⁷³ Människan får inte förslavas av sådant som andra tillskrivit en oomtvistlig sanningshalt. Kunskap skall befria, inte förslava.

Precis som Nietzsche, menar Thoreau att de moderna lärdomsanstalterna lär ut sådant som inte harmonierar med de verkliga sanningarna om livet, det vill säga de frigörande

⁶⁹ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 129f

⁷⁰ Nietzsche, *Tragedins födelse*, s. 91

⁷¹ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 142

⁷² Thoreau, ”Det paradiset som skall återvinnas”, *Konsten att vandra*, s. 108ff

⁷³ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 185

insikterna om individens plats i naturens skönhet.⁷⁴ Den lärdom som uppmuntras av det moderna samhället, rymmer en illusion som inte alltid leder till förbättringar, snarare försämringar i form av ett slaveri under generella sanningar. Man ska inte nöja sig med andras beskrivningar av verkligheten, utan istället se livet som ett ständigt sökande efter den egna sanningen: ”Jag vill, att envar skall lägga ner omsorg och eftertanke på att finna sin rätta väg – och inte nöja sig med sin fars eller mors eller grannes.”⁷⁵ En livsbefrämjande utbildning, borde således lära eleverna sådant som stimulerar dem att finna den väg som leder dem själva till lycka. I sin samtid såg han dock hur utbildningar snarare syftade till att i eleverna inympa sådant som endast fortplantade ett förslavande samhällssystem.

Thoreaus och Nietzsches kritik av vetenskapen och utbildningsväsendet, var sprungen ur deras iakttagelser av tidens moderniseringsprocess. De möjligheter till mänsklig frigörelse som därmed uppenbarade sig, omsattes sällan i människors vardag, hävdar de. Istället uppkom endast nya sätt att hålla kvar själarna i de gamla förslavande strukturerna.

Inte ens de nydaningar som aktivt påstods bidra till ökat inflytande för individen, såsom 1800-talets successiva demokratiseringsprocess, var någon garant för att människor verkligen blev friare. Både tidens politik och rättsväsende, visade enligt Thoreau och Nietzsche på moderniserade varianter av gamla undertryckande mönster.

Politik och bestraffning

1800-talet var inte minst en tid av ökad politisk medvetenhet bland allt fler människor. Både Thoreau och Nietzsche levde och verkade i två tämligen unga nationer, där olika politiska rörelser alltmer gjorde sig gällande i den offentliga debatten och därmed även i människors medvetanden. Den politiska verksamheten var i varierande grad färgad av både nationalism och demokratiseringsiver, vilka var två betydande aspekter av 1800-talets moderniseringsprocess. Thoreau och Nietzsche var kritiska till denna utveckling, i mycket av samma anledningar som de kritiserade religion, arbetsmoral, vetenskap och utbildning. Förändringarna innebar enligt dem inga självklara förbättringar; människor blev knappast lyckligare, deras liv var alltjämt bestämda av olika falska auktoriteters inflytande. De få som valde att själva försöka styra över sina liv, bestraffades för detta, antingen genom sociala sanktioner eller genom rent fysiska fängelsestraff.

⁷⁴ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 116f

⁷⁵ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 141

Thoreau pekar på hur den amerikanska demokratin kunde få synnerligen negativa konsekvenser. Ett styrelseskick baserat på majoritetsbeslut, är alls ingen garant för att verklig rättvisa skipas, menar han. Om majoriteten får bestämma, innebär detta alltid ett försakande av en minoritets vilja. En oomtvistlig respekt för majoritetsbeslutade lagar skapar människor som handlar likt maskiner i statens tjänst; eftersom de statliga påbuden anses vara hela rikets vilja, kan staten befalla sina medborgare till vad som helst.⁷⁶

Thoreau rättfärdigar härvidlag den förtryckta minoritetens revolution mot det som går emot deras önskningar, särskilt om det handlar om sådant som ger negativa humanitära konsekvenser, såsom orättfärdiga krig och hänsynslös slavdrift.⁷⁷ De som motsäger sig uppenbara orättvisor, behöver inte invänta majoritetens insikter om dessa. Bryt hellre mot den lag som rättfärdigar det du fördömer, är Thoreaus rekommendation.⁷⁸ Om du inte kan få andra med dig, så handla hellre ensam, det kan bli inledningen till en större förändring.

Han tillämpade själv den sortens civila olydnad som han rådde andra till. Exempelvis hans ovilja att betala skatt för att finansiera sådant som han själv inte hade något intresse av, ledde till att han fick tillbringa en natt i fängelse. Vistelsen blev inte längre, eftersom någon betalade det han var skyldig, vilket Thoreau beklagade; sällan hade han känt sig så fri som under denna korta sejour i fängsligt förvar.⁷⁹

Fängelserna benämner Thoreau som förvaringsplatser för de som faktiskt handlat efter eget huvud och vägrat rätta sig efter lagar som gått emot deras önskningar.⁸⁰ Så som Thoreau ansåg att det amerikanska rättsväsendet var uppbyggt, syftade det till att hålla de fritänkande borta från allt samhälleligt inflytande. På grund av sin själsliga frihet, dömdes de av de majoritetsbeslutade lagarna till fysisk ofrihet.

Även Nietzsche påpekar faran med majoritetsbeslut, då dessa innebär att en måttstock sätts upp för hur *alla* bör leva och handla.⁸¹ Den allmänna rösträttens problem är att den alltid orsakar besvikelse hos vissa människor. Genom rätten att rösta skaffar människor sig en vilja i olika frågor, eftersom rösträtten ger dem en rätt att alls ha en vilja. Problemet är dock att den önskan de skaffat sig aldrig stämmer överens med alla andras önskningar. Rösträttssystemet vilar på en bräcklig grund, då fullständig enighet aldrig kommer att

⁷⁶ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 266f

⁷⁷ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 268f

⁷⁸ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 273f

⁷⁹ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 277ff

⁸⁰ Thoreau, *Walden and Civil Disobedience*, s. 275

⁸¹ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 209

uppnås.⁸² Människor blir därmed inte friare av att tillåtas att genom röstsedeln visa sina åsikter; majoriteten kommer alltid att göra sig till herrar över de färre.

Vidare har den förtryckande majoriteten fått sig sina åsikter pådyvlade av krafter utifrån, medan det i den förtryckta minoriteten finns de som skaffat sig sina åsikter på egen hand.

Man äger sina åsikter som man äger fiskar – om man nämligen är ägare till en fiskdamm. Man får gå ut och fiska och ha tur – då får man upp *sina* fiskar, *sina* åsikter. Jag talar då om levande åsikter, om levande fiskar. Andra är nöjda om de har ett fossilskåp – och, i sitt huvud, ”övertygelser”.⁸³

Enligt Nietzsche bör en åsikt således aldrig uppkomma genom önsknings uppkomna ur en förlegad tradition eller annan falsk auktoritet, dessa åsikter är förbrukade och döda. Detta medan den fria tänkaren göder sina ståndpunkter likt fiskar i en fiskdamm.

Likt Thoreau, ser Nietzsche hur majoritetens beslutande ledde till att de fria betraktades som förbrytare; det vill säga brottslingar mot en sedvänja som strävar efter att hålla kvar människor i själslig ofrihet. Felet ligger i att seden betraktas som det rätta, och att de enda tillåtna lustkänslorna är de som uppkommer då den enskilde lever upp till seden. Man glömmer därmed att alternativa handlingssätt också kan skapa lust.⁸⁴

Nietzsche anser, likt Thoreau, att olika former av bestraffningar är uppkomna ur en traditions rädsla för att skadas av ifrågasättande fritänkare. Ett samhälle kan aldrig med gott samvete beteckna sig själv som fritt, så länge det inrymmer människor som tvingas till åsikter och handlingar som går emot deras egentliga övertygelser. Genom traditionen och bestraffningar för brott mot denna, ser de moderna samhällena till att en majoritet av dess medborgare tror sig vara övertygade om sådant som bevarar de gamla idealen. De fritänkande är de som bryter mot traditionen, och därmed samtidigt mot majoritetens åsikter.

Både Nietzsche och Thoreau såg sig som sådana fritänkare. I deras texter beskrivs hur de gått till väga för att finna sina personliga livsvägar, det vill säga hur de vaknat upp ur den sömn som alltjämt alltför många befann sig i. I uppsatsens nästa del redogörs för deras idéer om hur livet kan inrättas för att verklig frihet ska bli möjlig.

⁸² Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 486f

⁸³ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 501

⁸⁴ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 71

Eremiten och asketen

I denna andra del behandlas deras gemensamma intresse för att inrätta sina liv på ett sådant sätt att endast de basala livsbehoven tillgodoses. Både Tuppens och Förmiddagens filosofier är sprungna ur de respektive filosofernas högst personliga sätt att leva. Detta gäller förmodligen de flesta filosofier, men Nietzsche och Thoreau gör en större sak av detta än många andra; en filosofi om livet måste ta ett tydligt avstamp i det egna livet, tycks de mena.

Deras åsikter om ensamhet, vandring, sund diet och givande förströelse, bildar här grund för rubriceringen av kapitlen. De är alla centrala aspekter av det eremitliv som Thoreau hyllar, samt den filosofiska asketism som Nietzsche säger sig företräda. Det sista kapitlet sammanfattar deras åsikter såsom en uppmaning till att återuppväcka barnets syn på livet – som en *lek* byggd kring den enskildes konstruktiva själviskhet.

Både Tuppens och Förmiddagens filosofi talar för ett uppvaknande till en ny dag då människor börjar värdera annorlunda än de hittills gjort. Nietzsche och Thoreau uppmanar till och tillämpade själva en filosofisk renlevnad. Genom att de isolerade sig, och i isolationen förmådde uppmärksamma livets verkliga kvaliteter, skapade de sig de ramar som vägledde dem i deras kritik av samtiden.

Ensamhetens filosofer

Ensamheten är ett återkommande tema hos både Nietzsche och Thoreau. Genom att rent fysiskt avlägsna sig från civilisation och umgänge, kunde de upprätta den själsliga ursprunglighet som var nödvändig för deras filosofiers utveckling. Till ensamhetstemat hör även förordandet av kyskhet, som är en viktig beståndsdel i deras filosofiska renlevnad.

Bägge filosoferna ingår i 1800-talets individualistiska tradition, där hyllandet av den enskildes suveränitet och kritiken av massmänniskans sätt att leva var betydande ingredienser. De såg i sin samtid hur samhällets allmänna strävan tycktes vara att samla människor kring gemensamma mål, dels ideologiska mål, såsom de politiska ideologierna, men även rent geografiskt genom de allt större städernas anhopningar av människor. Bägge två frågade sig om inte dessa kollektiva ansträngningar skedde på bekostnad av de

enskildas frihet att själva välja sina livsvägar. Utifrån detta spørgsmål framförde de sina lovordanden av ensamheten.

Nietzsche menar att redan barnen fostras in i det förödande kollektivistiska tänkandet: ”Så småningom har det gått upp för mig vad som är den vanligaste bristen i vårt bildnings- och uppfostringssystem: ingen lär sig, ingen strävar, ingen lär ut – *att uthärda ensamheten.*”⁸⁵

Själv hade Nietzsche problem med att uthärda samvaron med alltför många människor. Han sökte sig till platser där han fick vara för sig själv, och ansåg att detta var det enda sättet för att inte bli alltför hatisk mot de människor som i en social samvaro fick honom att tänka och handla precis som de. Han upplevde att mänskligt umgänge tvingade honom bort från det som var han själv, han berövades sin själ, och när han uppmärksammade denna stöld blev han ond och fylld av fruktan för dessa människor: ”Jag behöver då öken för att bli god igen.”⁸⁶

Att bilda sig sin egen *öken*, är en viktig aspekt den filosofiska och ateistiska asketism som Nietzsche skriver varmt om i *Till moralens genealogi*. Han menar alltså inte en sådan religiös asketism som helgon och prästerskap ägnar sig åt, utan snarare vad han kallar för en *glad* asketism. Dess utövare kommer finna att isolationen gör att de kan fränsäga sig alla plikter och tvång, och istället finna de ting i tillvaron som är viktiga för just dem. Det handlar om att tänka på sig själv, att ta makt över sig själv, och bejaka endast sin egen tillvaro.⁸⁷ Den glada asketismens öken utgörs av den ensammes upprättande av det själsliga lugn, som han inte kan erhålla i sällskap med andra.

Thoreau fann, liksom Nietzsche, en personlig tillämpning av sitt förespråkande för ensamheten. Men medan Nietzsche begav sig till byar i Norditalien där han vandrade, åt risotto, tänkte och skrev, så byggde Thoreau en koja i skogen. Precis som Nietzsche använder han bland annat ökenmetaforen i sin beskrivning av ensamhetens fördelar: ”Ge mig havet, öken eller vildmarken! I öken kompenserar den rena luften och ensamheten för brist på vatten och bördighet.”⁸⁸ Detta uttrycker han i samband med ett längre försvar för sitt val av ett liv i den oförvanskade naturen framför en mer ordnad tillvaro i byar och städer. Han vill hellre bo i ensamhet vid ett kärr, än vid den vackraste av trädgårdar tillsammans med andra.

⁸⁵ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 207

⁸⁶ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 222f

⁸⁷ Nietzsche, *Till moralens genealogi*, s. 121ff

⁸⁸ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 175

I sina texter återkommer Thoreau ofta till att umgänget med människor bitvis kan vara givande, men fick han välja mellan endast detta eller endast ensamheten, hade han tveklöst valt ensamheten: ”Jag finner det hälsosamt att under större delen av tiden vara ensam. Det blir snart tröttande och distraherande att vara i sällskap, även om detta är av bästa slag. Jag älskar ensamheten.”⁸⁹

Och precis som för Nietzsche, tjänar ensamheten för Thoreau syftet att komma överens med och uppskatta det högst personliga livet. I sällskapet med endast naturen, finner livet sin mest grundläggande gestaltning. Och tack vare ett avskilt leverne, går det också att undvika de många konflikter som uppkommer bland människor som lever tätt tillsammans. Thoreau rekommenderar en inneånare på var kvadratmil för att undvika friktion: ”En människas värde sitter inte i skinnet, så att vi tvunget måste vidröra varandra.”⁹⁰

Trots de bägge filosofernas hyllande av den personliga isoleringen, så hade de likväl ett antal goda vänner som de stundtals sammanträffade med. Thoreaus umgänge med Emerson är väl dokumenterat, liksom Nietzsches med Wagner. Detta var dock vänskaper som med tiden upplöstes till förmån för liv i större avskildhet. Även andra bekantskaper fanns, och dessa underhölls till stor del brevlades.

Både Nietzsche och Thoreau var tämligen flitiga brevsribenter. Dock tycks det som om också detta distansumgänge stundtals ska ha besvärat dem. Thoreau var starkt kritisk till sin samtids människors stora behov av att hålla sig informerade om vad som försiggick i världen:

Jag skulle för egen del utan olägenhet kunna undvara postkontoret. Så vitt jag förstår, gå endast ett fåtal viktiga meddelanden den vägen. Rätt besett, mottog jag aldrig i mitt liv mera än ett eller två brev som voro värda portot. Och jag är alldeles viss på, att jag aldrig läst några nyheter av värde i en tidning.⁹¹

Ett liv som levs i sällskap med endast sig själv och naturen, har inget behov av att pyntas med information om vad andra har för sig, tycks han mena. Den som är nöjd i sin ensamhet, kan endast försämra sin situation genom att delges omvärldens tilldragelser.

⁸⁹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 224

⁹⁰ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 225

⁹¹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 170f

Nietzsche är ännu hårdare i ett av sina utfall mot brevkommunikationen: ”Ett brev är ett oanmält besök, brevbäraren en förmedlare av ohövliga överfall. En dag i veckan borde man ha en timme avsatt för mottagande av brev och därefter ta ett bad.”⁹²

Det kan antas att det är brevs egenhet att oombett komma med obekvämlig information som kritiserar. Själva kommunikationsformen var bägge filosoferna bevisligen flitiga brukare av.

Till ensamhetstemat hör även Nietzsches och Thoreaus åsikter om kyskhetsfrågan. Det finns inga dokumenterade bevis för att någon av dem hade något sexuellt förhållande till någon kvinna.⁹³ Nietzsche hade dock ett flertal kvinnliga bekantskaper, och ska ha utfört åtminstone ett par frierier⁹⁴ och en gång själv blivit tillfrågad om giftermål.⁹⁵ Thoreau har skrivit varmt och romantiskt om *kärleken* i en essä med samma namn, där han dock samtidigt förundras över att så många är gifta trots att så oerhört få säger sig ha erfarit den poetiska vänskap som han anser att sann kärlek utgörs av.⁹⁶ Verklig kärlek är något mycket ovanligt, menar han.

Båda filosoferna tycks sluta sig till att ett liv i avskildhet också bör inbegripa kyskhetsfrågan. Sexuell avhållsamhet är nödvändig för att bibehålla tankens frihet.

Thoreau beskriver i essän *Kyskhetsfrågan och sinnlighet* ett närmast platoniskt ideal för relationen mellan man och kvinna. Han talar sig varm för den rena och osinnliga kärleken, som han anser bör vara grunden för varje äktenskap som ingås. Kyskhetsfrågan är i synnerhet för de gifta en dygd, avhållsamheten bevisar att mannen och kvinnan möts som högre stående varelser. Kärleken bevisas bäst genom att fysiskt avstå från varandra, detta är ett tecken på en högre natur, medan lustan vittnar om en lägre natur.⁹⁷

Även om Thoreau strävade efter att isolera sig från de puritanskt fostrade människorna i Concord, vars gudfruktiga arbetsamhet han ogillade, är det ändå tydligt att han i kyskhetsfrågan hämtat sina ideal från sin sedlighetsivrande uppväxtmiljö. För att lägga en mer sekulär tyngd bakom uppmaningen till kyskhetsfrågan, finner han stöd i växtbiologin och Linnés sätt att göra liknelser mellan blommors egenskaper och de äktenskapliga

⁹² Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 481

⁹³ Nietzsche lär likväl i ungdomen ha dristat sig till en och annan köttslig utsvävning. Mot slutet av sitt liv ska han ha erkänt ett par bordellbesök, vilket skulle förklara den syfilis han ådragit sig. Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 264f

⁹⁴ Förhållandet till Lou Salomé återkoms ofta till i litteratur om Nietzsche. Till denna unga och intellektuellt begåvade ryska, friade Nietzsche åtminstone två gånger. Huruvida detta förhållande, utöver andligt umgänge, också inbegrep sinnliga lustar, kommer förmodligen aldrig att säkert kunna besvaras. Se exempelvis Safranski, *Nietzsche – Tankarnas biografi*, s. 232ff

⁹⁵ Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 95ff

⁹⁶ Thoreau, ”Kärleken”, *Konsten att vandra*, s. 191f

⁹⁷ Thoreau, ”Kyskhetsfrågan och sinnlighet”, *Konsten att vandra*, s. 198f

intimiteterna. Kärlek mellan människor bör ha blommans renhet som ideal, menar Thoreau. Äktenskapet är en blomma, och om sinnlighet tar sig in i dess foder fördärvas dess doft och färg.⁹⁸ Thoreau själv tycks inte ha vågat riskera den vackra idé som kärleken utgör, varför han förblev ogift.

Nietzsche skriver inte lika varmt om äktenskapet som Thoreau. Men deras idéer om detta förbund mellan könen är ändå likartade, då de tycks överens om att giftermålet oftast begränsar friheten. För Thoreau var det lyckliga och rena äktenskapet visserligen vackert, men han såg ytterst få exempel på sådana; alltför ofta var det lägre intressen som bestämde tillkomsten av dem. Och äktenskap ingångna till följd av annat än verklig kärlek, blir uteslutande till en hämsko, anser Thoreau.⁹⁹ Nietzsche hävdar samma sak då han skriver att verkligt fria andar sällan eller aldrig kommer ingå i förbund med kvinnor, utan alltid ”föredra att flyga ensamma”.¹⁰⁰

Kyskhet är, enligt Nietzsche, ett honnörsord för den asketiske filosofen. Denne strävar efter att visa upp sin fruktbarhet i annat än barn. Det är inte genom barn som han uppnår sin odödlighet, skriver han och refererar till indisk filosofi: ”Vad skall den, vars själ är världen, göra med avkomlingar?”¹⁰¹

Verkligt fria andar, menar Nietzsche vidare, kommer alltid sträva efter att skaka av sig den moderliga omsorg som kvinnor utvecklar kring dem. Den som vill vara fri kan inte låta sig bevakas. Kvinnor har av naturen erhållit intressen som strävar efter ett lugnt och harmoniskt liv: ”Det oljeaktigt dämpande i deras verkan på livets hav, motverkar oundvikligt en fri andes mer heroiska inre trängtan.” Nietzsche kommer därför till slutsatsen att i frågor av hög filosofisk art, är åsikter framförda av gifta personer otillräkneliga.¹⁰²

Viktigt att påpeka är dock, att äktenskapet inte hämmar friheten för att det inbegriper en *kvinn*a, utan egentligen för att det omfattar *någon*. En alltför nära vänskap mellan två män kan ha samma undertryckande effekt. Poängen är, enligt Nietzsche, att den som vill tänka obehindrat måste göra detta *ensam*. En människas själ blir utnött av ständig beröring.

Dessa åsikter skrev Nietzsche ned strax efter att ha sagt upp både sin professur och sin vänskap med Wagner, två omständigheter som hade betydelse för hans förordande av fritt och ensamt tänkande. Han begynte därmed sitt fria filosoferande, ofta under vistelser på

⁹⁸ Thoreau, ”Kyskhet och sinnlighet”, *Konsten att vandra*, s. 199ff

⁹⁹ Thoreau, ”Kärleken”, *Konsten att vandra*, s. 195

¹⁰⁰ Nietzsche, *Mänskligt, allförmänskligt*, s. 205

¹⁰¹ Nietzsche, *Till Moralens genealogi*, s. 124f

¹⁰² Nietzsche, *Mänskligt, allförmänskligt*, s. 207f

olika kurorter. Dessa befanns gärna i anslutning till alpernas storslagna landskap och höga och hälsosamma luft.

I denna miljö vandrade Nietzsche sig till både fysisk och andlig hälsa. Också Thoreau såg vandringen i naturen som något på alla sätt vederkvickande. I det ensamma strövandet fann de vad de ansåg vara det bästa sällskapet, nämligen sig själva.

Vandring och sund diet

Bägge filosoferna ansåg att goda idéer uppkom ur ett sunt leverne. Den som vill tänka fritt måste tänka i ensamhet, men tänkandet måste också springa ur en sund kropp. Mycket av denna sundhet kunde införskaffas genom vandringen, som hade både en kontemplativ och en rent fysiskt hälsosam sida. Tanke och fysiskt välbefinnande befruktar sedan varandra. För det dubbla välmåendet krävs också en sund diet. Dessa två aspekter av den filosofiska renlevnaden – vandringen och dieten – skall under denna rubrik behandlas.

Thoreau och Nietzsche är inte ensamma om att under 1800-talet förorda vandring framför mer moderna transportmedel. Tågen etablerades under detta sekel, och diligenstrafiken utökades till följd av bättre vägar. Utvecklingen var i mycket ett resultat av de snabbt växande industriernas ökande behov av effektiva fraktmetoder av varor. Men det var också allt fler människor som ville färdas långt och på kortast möjliga tid.

Under romantiken yttrade flera tänkare sitt ogillande mot de snabba färdmedlen, istället förespråkades det långsamma vandrandet. Rousseau och Goethe är två berömda hyllare av vandringen. Fotvandrararnas ideologi byggde på en strävan efter att avlägsna sig från upplysningens ideal om ordning och kontroll; man skulle gå till orörda platser, bestiga berg och ströva i djupa skogar, i första hand för att finna sig själv, men också för att upprätta en kontakt med den natur som var grunden för ens nation och kultur.¹⁰³

Vandringsideologerna tillhörde till stor del den antimoderna rörelse, som också Thoreau och Nietzsche kan sägas ingå i. Också de hyllade det ensamma strövandet i naturen framför det för tänkandet och den fysiska kroppen så destruktiva livet i de urbana miljöerna.

Nietzsche ska ha benämnt sig själv som en *Müssiggänger*, skämtsamt avseende en lätting och dagdrivare, men mer allvarligt syftande på att han i existentiell mening gått sig till ett förhållningssätt till tillvaron som han inte skulle ha varit förmögen till inom det

¹⁰³ Henrik Höjer, "Gäandets historia steg för steg", *Svenska Dagbladet*, 11 februari 2006, s. 15

akademiska livets väggar.¹⁰⁴ Det dagdriveri som Nietzsche ägnade sig åt, var enligt honom inte något lättjefullt avståndstagande från plikter, utan ett sätt att komma till insikt om de aspekter av livet som var viktiga för just honom. Genom att både fysiskt och själsligen vandra bort från civilisationen, kunde han begynna sin uppgörelse med invanda värderingar och livshämmande moral. Vandringen var ett sätt att i dubbel mening avlägsna sig, och en förutsättning för att kunna vakna upp till den nya dag som bildar grunden för hans förmiddagsfilosofi.

Vandraren är en återkommande metafor i Nietzsches texter. Vandraren är den som av sagt sig sedvänjan och begynt sitt sökande efter nya värden, och det är till vandraren som Förmiddagens filosofi i första hand vänder sig.

Nietzsche lär under perioder av godare hälsa ha vandrat åtta timmar om dagen.¹⁰⁵ Den dubbla betydelse som detta strövande hade, uttrycks tämligen väl i *Ecce Homo*: ”Sitta så litet som möjligt; icke förlita sig på tankar, som ej blivit till i det fria och under fria rörelser, – hos vilka ej även musklerna fira en fest.”¹⁰⁶ Att gå är gott för både kropp och tanke.

Den som inte lärt sig att gå ordentligt, avslöjar inte endast ett kinetiskt handikapp, utan också en brist i själsförmögenheter:

Det finns andliga maner med vilka också stora andar förråder att de härstammar från pöbeln eller halvpöbeln – det är i synnerhet i gången och rytmen i deras tankar som avslöjar dem, de kan inte gå. Sålunda kunde inte ens Napoleon till sin djupa förtret gå på ett furstligt och ”legitimt” sätt, vid tillfällen då det egentligen är nödvändigt att kunna det, som stora kröningsprocessioner och liknande.¹⁰⁷

Gången och tanken är för Nietzsche nära förbundna, och den som inte behärskar den ena konsten, kontrollerar sällan den andra.

Också Thoreau tillskriver vandringen en stor betydelse för både fysiskt och andligt välmående. För honom blir strövandet i naturen en verklig konst, nödvändig att förstå för att inse de verkliga värdena i livet.

En av hans längre essäer bär just titeln *Konsten att vandra*. I denna utvecklar han sin idé om att människan mer är en del av naturen än en samhällsmedlem. Genom att vistas i naturen kan hon finna sig själv. Dock tycks Thoreau sluta sig till att ytterst få människor

¹⁰⁴ Handberg, *Morgonrodnad* (efterord), s. 273

¹⁰⁵ Ulf I Eriksson, *Mänskligt – alltförmänskligt* (efterord), s. 531

¹⁰⁶ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 36

¹⁰⁷ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 183

äga de förmögenheter som krävs för att företa de existentiella vandringar som han dagligen utförde. Hans samtids människor hade inte den frihet och det oberoende som krävdes för att bli medlemmar av den ”riddarorden” som han anser att de verkliga vandrarna ingår i. Få har det rätta sinnelaget, menar han, det krävs en särskild skickelse från ovan: ”Man måste födas in i Vandrarnas släkt.”¹⁰⁸

Precis som Nietzsche, fann Thoreau att gåendet i naturen var dubbelt välgörande:

Jag tror inte att jag kan behålla min hälsa och min sinnesjämvikt, om jag inte tillbringar fyra timmar om dagen och oftast mer, med att ströva genom skogarna och över bergen och fälten, helt fri från alla världsliga band.¹⁰⁹

Dock gör han samtidigt klart att hans vandring inte har någon direkt medicinsk anledning. Det är inte ”träning” i idrottslig mening han ägnar sig åt. Snarare är strövandet det dagliga projekt och äventyr som han behöver för att uppnå den *sinnesfrid* som också ger honom fysiskt välmående. Han vandrar för att avlägsna sig från alla spår av mänsklig aktivitet. Han vill finna det rena och oförvanskade, som bistår med de sinnesintryck som befruktar ett tänkande som är lika rent och oförfalskat som naturen i övrigt.¹¹⁰

Vandraren är för Thoreau den som finner sig i nuet. I gången kan Tuppens filosofi finna sin tillämpning; det handlar om att i kropp och tanke vara precis där man är, och inte någon annanstans. Tuppen uttrycker med sitt galande samma rena morgonglädje, som den gode vandraren kan erfara då han avlägsnat sig från all civilisation och i naturen funnit sig själv.

Tuppens och Förmiddagens filosofier är bägge sprungna ur ett fysiskt och andligt vandrande. Både Thoreau och Nietzsche gick sig till många av sina idéer, och dessa var i mycket uppmaningar till den enskilde läsaren att själv vandra bort från de värderingar som fasthöll ett hämmande levnadsmönster.

Vandringen var en aspekt av tillvaron som Nietzsche och Thoreau värderade högt, just för att den i sig inrymde en möjlighet till omvärdering av annat. För att kunna omvärdera måste den enskilde först bli uppmärksam på de elementära livsbehoven. Bland dessa måste frågan om kosten och mathållningen vara en av de viktigaste. Utan mat så dör vi, är en sanning som de allra flesta antagligen håller med om. Men Nietzsche och Thoreau hävdar dessutom att utan *rätt* mat så dör vi också, om inte fysiskt, så i alla fall själsligt.

¹⁰⁸ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 156f

¹⁰⁹ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 158

¹¹⁰ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 159ff

Båda filosoferna, i synnerhet Nietzsche, har en väl utvecklad dietylära som föreskriver vad den som vill tänka fritt bör äta.

Arne Melberg påpekar riktigt i sin *Försök att läsa Nietzsche* att Nietzsches dietylära handlar dels om vad som bör stoppas i magen, dels om den mer själsliga födan. Till dieten hör också det sociala och moraliska livet, och den enklaste dieten är alltid den bästa: ”Frukt-bröd-vatten föder ’ensamhet’ och ’ordning.’”¹¹¹

I *Ecce Homo* går Nietzsche lös på både den gastronomiska och moraliska kosthållningen i framförallt Tyskland, men också i England och Frankrike. Den föda som i dessa samhällen föreskrivs, anklagas för att ge anden tunga fötter: ”Den tyska anden är dålig matsmältning, den klarar ingenting”, hävdar Nietzsche och framhåller sedan att det på alla sätt bästa köket finns i den norditalienska regionen Piemonte.¹¹² Det vill säga en av de regioner där Nietzsche funnit det lugn och den ensamhet som han behövde för ett ohämmat tänkande.

Under en period i ungdomen, ska Nietzsche av medicinska själ ha uppmanats till vegetarisk föda. En kosthållning som han dock övergivit 1869 efter tillrådan av sin då gode vän och själsbroder Wagner.¹¹³ Ett drygt decennium senare skriver han i *Den glada vetenskapen* om det fördärvliga med vegetarisk kost. Under rubriken ”Faran för vegetarianer” hävdas att alltför stort intag av ris eller potatis leder in på tanke- och känslöbanor som verkar narkotiskt. Sådan kost anbefalls av exempelvis de indiska vishetslärarna, hävdar Nietzsche, och ser därmed sådana rekommendationer som ett sätt för dessa gurer att bibehålla greppet om massans tänkande.¹¹⁴ Felaktig kost leder till hämrat tänkande, och därmed en möjlighet för andra att ta makt över det.

Också Thoreau framhåller vikten av en sund mathållning för tänkandets bästa. Det är viktigt att äta både nyttigt och måttligt: ”Storätaren är en människa på larvstadiet; det finns hela folk på det stadiet, folk utan flykt och fantasi; deras stora bukar förråda dem.”¹¹⁵

Att kosten är viktig för tankens frihet, är Thoreau och Nietzsche överens om, men till skillnad från Nietzsche, betonar Thoreau just den vegetariska spisens förträfflighet. Denna åsikt är inte minst sprungen ur förhållandet att Thoreau under sitt vildmarksliv själv insamlade och tillredde den föda han behövde. Att skaffa kött var dels besvärligt, dels påtagligt snuskigare, hävdar Thoreau, och avser därmed den blodiga rensningen av bytet.

¹¹¹ Melberg, *Försök att läsa Nietzsche*, s. 48

¹¹² Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 34f

¹¹³ Safranski, *Nietzsche – tankarnas biografi*, s. 332

¹¹⁴ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 146

¹¹⁵ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 294

Den vegetariska kosten ska även vara bättre för den själsliga förmågan, menar han: ”Jag tror att envar, som allvarligt strävat att bibehålla sin högre eller poetiska begåvning i bästa funktion, varit särskilt böjd att avhålla sig från animal föda.”¹¹⁶

När det gäller dryckesintag, tycks dock de båda vara överens om att alkohol är på alla sätt fördärligt. Nietzsche, som endast ett fåtal gånger berusat sig, ger alkoholen skulden för hans ungdoms tidvis ”kärva omdöme”, och hävdar vidare: ”Alkohol är skadligt för mig; ett glas vin eller öl om dagen förslår till fullo för att göra mitt liv till en ’jämmerdal.’”¹¹⁷

Thoreau skriver i samma anda att han alltid strävar efter att hålla sina tankar nyktra, avhållsamhet från alkohol blir därmed en självklarhet, men även kaffe och te anses skadligt: ”Jag tror att vatten är den enda drycken för en vis människa; vin är inte en så ädel dryck; och att tänka sig att fläcka ned morgonens hoppfullhet med en kopp hett kaffe, eller kvällens med en kanna te!” Den vise berusar sig hellre med den luft han dagligen andas, menar Thoreau.¹¹⁸

Gemensamt för Nietzsches och Thoreaus idéer om vandringen och den sunda dieten, är att det är den *egna* kroppen och tanken som är det viktiga. För deras filosofiska renlevnad krävs också ett fysiskt välmående. Men för att kunna tänka fritt, kan det också behövas en del intellektuell stimulans. En givande förströelse är av stor vikt för både eremiten och asketen, och sådan kan inte minst erhållas via läsning av god litteratur. Liksom den kan utvinnas ur ett stimulerande fysiskt och intellektuellt arbete, som exempelvis trädgårdsodling.

Att odla sin trädgård

Innebörden av det epikureiska uttrycket ”att odla sin trädgård”, kan appliceras på både Nietzsches och Thoreaus filosofier. Liksom i Voltaires filosofiska roman *Candide*, avses med uttrycket en slags världsfrånvändhet, där en odling av det egna livets angelägenheter prioriteras. Odlingen av det högst personliga livet, kan i Nietzsches och Thoreaus fall gynnas av tidigare nämnda förutsättningar – ett liv i ensamhet, stärkande vandringar och sund diet – vilka i sig är en slags individens självodling. Men trädgården omfattar för dem också annat än det rent fysiska. De förespråkar en alternativ kunskapsinhämtning som inte nödvändigtvis tar hänsyn till samhällliga krav; god litteratur kan ge fin grogrund för

¹¹⁶ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 293

¹¹⁷ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 35

¹¹⁸ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 296f

sunda tankar, liksom musiken försatte i synnerhet Nietzsche i kontakt med de verkliga livskrafterna. Också Thoreau har hyllat musiken, även om vistelsen i naturen annars var den för honom största källan till insikt om livets kvaliteter.

Både Tuppens och Förmiddagens filosofier förespråkar odling av individens egen trädgård. Denna åsikt syns inte minst genom att de i sina texter i återkommande fall använder ordet ”trädgård” som en metafor för en mild kultivering av den egna personens förmågor. Även i deras biografiska omständigheter har trädgårdsodlingen gjort avtryck.

Thoreau var av Emerson engagerad som bland annat trädgårdsmästare, liksom han skaffade sig ett gott rykte som både lantmätare och trädgårdsskötare bland vissa farmare i New England.¹¹⁹ Nietzsche blev efter sjukpensioneringen 1879 ordinerad att så långt det var möjligt undvika att läsa och skriva. Han övervägde då att bli grönsaksodlare. I hans brev och anteckningar anges planer på en enkel bosättning i födelsestaden Naumburg. Till denna skall dispositionsrätt till en mindre trädgård med tio fruktträd, krusbärs- och vinbärsbuskar, rosor och liljor ingå.¹²⁰ Han menade sig behöva ett enkelt levnadssätt som inte ansträngde huvudet.

För Nietzsche blev dock dessa planer snart lagda på is, och han fortsatte istället med sitt filosofiska arbete, om än inte längre mellan några akademiska väggar. För Thoreau blev trädgårdsodlingen aldrig något annat än en sporadisk bisyssla.

En annan betydelse av *bisyssla*, var för övrigt något som de båda framhöll som en givande sysselsättning, både i verklig och bildlig mening. Thoreau skriver apropå de övergrepp på naturen i New England som han bevittnat, att *biodling* är ett av få behjärtansvärda mänskliga ingrepp i naturen. Han menar att biodling ”antyder ett ädlare och mer förfinat förhållande till naturen”, samt att den långa historiska förekomsten av att hålla bin ”inspirerar ett poetiskt sinne till idéer om vad som skulle kunna göras”.¹²¹ Biodlingen är för Thoreau inte endast ett legitimt nyttjande av naturens resurser, den utgör för den poetsikt sinnade också en källa till inspiration för ett mer generellt förhållande till livet; det går att skonsamt utvinna nektar ur naturen och därmed tillfoga den egna tillvarons trädgård sötma.

Nietzsche använder liknande metaforer i en hyllning till de verkliga tänkarna. De goda tänkarna beskrivs ”såsom födda andens vingdjur och honungssamlare”, ständigt på väg till

¹¹⁹ Bengtsson, *Skogsliv vid Walden* (inledning), s. 13

¹²⁰ Ekerwald, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, s. 138

¹²¹ Thoreau, ”Det paradiset som skall återvinnas”, *Konsten att vandra*, s. 87f

sin ”kunskaps bikupor”.¹²² Liksom hos Thoreau tjänar biets arbete som en symbol för ett givande förhållningssätt till den egna existensen; ett oavbrutet inbärgande av näring till livets aldrig fullbordade odling, är vad som kännetecknar Nietzsches *tänkare*.

För även om det i deras biografiska förhållanden, går att finna viss konkret trädgårdsverksamhet, eller i alla fall planer på sådan, så är det odlingen av *det inre* som är deras huvudsakliga intresse. Men det är inte en rationellt utformad utbildning med tydlig samhällsanknytning som förespråkas, snarare vill de se en alternativ kunskapsinhämtning grundad i en förmåga att kunna urskilja och avstå från sådant som inte befrämjar den egna personens självbildning.

Nietzsche skriver: ”Livskonst består i att på olika slags vis kunna falla i sömn vid rätt tillfälle.” Under vakna stunder kan den med sådana förmågor ägna sig åt en fruktbarare odling av sig själv, det viktiga är att inte endast bli en mottagare av andras kunskaper: ”Ve den tänkare som inte är trädgårdsmästare utan bara jordmån för sina växter.”¹²³ Den gode tänkaren ser om sin trädgård och väljer själv vilka växter som skall finnas där, tycks han mena; att utan reflektion tillägna sig andras kunskaper i tron att de är berikande, är att släppa in förtärande ”svampar” i livets trädgård.

Thoreau uttrycker något liknande:

Jag vill inte att varje människa, och inte heller varje del av en människa, skall vara uppodlad och kultiverad mer än jag skulle vilja ha varje tunnland av jordklotet uppodlat. En del skall plöjas, men en del skall vara äng och skog och inte tjäna något omedelbart syfte.¹²⁴

Den gemensamma åsikten hos Thoreau och Nietzsche, är att de värdefullaste kunskaperna sällan är de som för tillfället föreskrivs av samhällets olika auktoriteter. Nietzsche vill se ett större inflytande av den *dionysiska visdomen* i människors liv. Thoreau säger sig se ett behov av ett *Sällskap för spridande av nyttig okunnighet*, alltså en slags ”skön kunskap” som är nyttig i högre mening, och som inte endast är en myriad av fakta som människor oreflekterat förväntas lagra. Den påtvingade kunskapen gör människor till boskap som hålls i ladugård året om, där de matas med hö istället för att beta fritt, menar Thoreau, och prisar framför detta förfarande en tillägnelse av en ”vild och dunkel kunskap”.¹²⁵ Likheten med Nietzsches dionysiska visdom är tydlig.

¹²² Nietzsche, *Till moralens genealogi*, s. 17

¹²³ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 190f

¹²⁴ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 183

¹²⁵ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 183f

Den enskildes trädgård kan endast grönska om grödorna i den har valts av honom själv, menar de. Deras starkt individualistiska hållning proklamerar att ingen hänsyn bör tas till vad som för tillfället är den allmänna uppfattningen om nyttig kunskap. Nietzsche framhåller den epikureiska livshållningen: ”Epikurén väljer ut åt sig den situation, de personer och till och med de händelser som passar till hans ytterst känsliga intellektuella beskaffenhet, han avstår från resten – det vill säga det mesta.”¹²⁶

Den filosofiska renlevnad som de båda företräderna, innefattar inte endast de rent fysiska aspekter som tidigare behandlats. Den gynnas även av en del noga utvalda artefakter, som till sitt innehåll blir en slags gödare av deras trädgårdar.

Thoreau lovordar exempelvis den goda läsningen. Att läsa verkliga böcker på rätt sätt ”är en ädel sysselsättning, vilken ställer högre krav på läsaren än någon av de övningar som nutiden värderar”.¹²⁷ Han framhåller i synnerhet läsandet av *klassikerna*, såsom Homeros och Aischylos, särskilt om dessa kan läsas på originalspråket. Thoreau anser sig i klassikerna finna mänsklighetens äldste bevarade tankar, och avvisar samtidigt sin samtids åsikter om att dessa borde lämna plats för mer moderna och praktiska studier: ”Den företagsamme sökaren kommer alltid att studera klassikerna.”¹²⁸

Nietzsche framhåller i samma anda att han är instinktivt försiktig, rent av fientlig, mot nya böcker, och skriver om sin läsning att han nästan alltid tar sin ”tillflykt till en och samma lektyr, ett ringa antal böcker i grunden, de just för mig *bevisade* böckerna”. Till exempel ”ett litet antal äldre fransmän”, vilka han menar företräda den enda europeiska bildningen värd namnet.¹²⁹ Heinrich Heine är en av få som förmått skriva väl på det tyska språket, menar Nietzsche, och passar därmed på att framhålla sin egen förträfflighet: ”Det skall en gång sägas, att Heine och jag varit det tyska språkets utan jämförelse främsta konstnärer.”¹³⁰

De åsikter vad gäller läsning som Nietzsche och Thoreau här framlägger, speglar en förvisso tämligen dogmatisk syn på vad som är god litteratur, vilket rimmar rätt illa med deras övriga åsikter om att varje människa själv bör välja sina livsvägar och inspirationskällor. Men deras läsrekommendationer skulle också kunna ses som exempel på hur just *de* valt att berika sina liv. Den gemensamma poängen med deras åsikter är att

¹²⁶ Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 203

¹²⁷ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 180

¹²⁸ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 178f

¹²⁹ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 39

¹³⁰ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 41

läsning inte endast bör vara en tillfällig förströelse, utan en källa som den verkligt livsbejakande hämtar näring ur.

Thoreau menar exempelvis att läskunnighet inte bör tjäna några lumpna syften, på det vis som förmågan att räkna ofta används endast till att föra räkenskaper. Läsningen bör vara vad han kallar för en ädel och andlig sysselsättning:

Ty läsning i högre bemärkelse är alls inte något som dövar oss som en förslöande njutning eller som tillåter de bästa själsförmögenheterna att sova, utan vi få tvärt om stå på tå under tiden samt ägna vår bästa och vaknaste timmar däråt.¹³¹

Nietzsches bestämda åsikter om vad som är god läsning, bör ses i samma ljus. Han är hårdför i sin argumentation, just för att han i sin samtid såg hur alltför många missbrukade det som skulle kunna vara en källa till livsbejakelse: ”De sämsta läsarna är de som går till väga som plundrande soldater: tar till sig något de kan använda, grisar ner och vänder upp och ner på resten och svär över det hela.”¹³²

Likheten mellan de båda, ligger i att de såg litteratur som något mer än endast ord mellan pärmar. Den gode poeten och författaren har med sina ord beskrivit en bit av livet självt, och den gode läsaren kännetecknas av en förmåga att kunna finna och tillfoga denna bit till sitt eget liv.

Samtidigt föranleder deras hyllningar av läsningens kvaliteter en annan jämförelse, vilken nyanserar deras åsikter om den goda litteraturens inneboende livskraft. För även om poeten och författaren med ord kan beskriva en bit av livet, så är det inte livet självt som finns där i texten. Både Nietzsche och Thoreau tycks överens om att orden endast är en representation för det som finner en bättre gestaltning på annat sätt.

För Nietzsche var det endast i musiken som en verkligt dionysisk livsvisdom kunde upplevas; inte ens den bäste lyriker kan med ord ge gestalt åt livet på ett lika bra sätt som musiken. Lyriken söker efterlikna musiken, men det skrivna språket kan ”såsom organ och symbol för framträdandena, aldrig synliggöra musikens djupaste inre”.¹³³

Även det talade ordet var för Nietzsche en försvagning av det som orden sökte vara en representation för. Han skriver exempelvis om *löften*, att när ett sådant ges, så är det inte själva orden som utgör löftet, utan det outtalade som ligger bakom ordet. Hans svar på hur man bäst lovar något blir därför: ”Sträck således fram handen och lägg samtidigt ett finger

¹³¹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 184

¹³² Nietzsche, *Mänskligt, allförmänskligt*, s. 315

¹³³ Nietzsche, *Tragedins födelse*, s. 41f

på läpparna, – så ges de trovärdigaste löftena.”¹³⁴ De ord som söker företräda ett löfte, förbrukar en del av den ursprungliga kraft som lovar, menar han. Talat eller skrivet språk kan aldrig beskriva några sanningar, utan endast representera dem.

Vad gäller denna brist hos språket, tycks Nietzsches åsikter i hög grad överensstämma med Thoreaus, även om Thoreau framförallt framhåller *naturen* som det ursprungliga som språket aldrig kan ge en tillfredsställande gestalt åt:

Var finns den litteratur som ger uttryck åt naturen? Den verkliga poeten skulle vara den, som kunde värva vindar och floder att tjäna honom, att tala för honom; som spikade fast orden vid sina ursprungliga meningar.¹³⁵

Med sådana anspråk på litteraturen, menar Thoreau att även den allra bästa poesi är tämligen tam. Ingen litteratur har hittills förmått ge en tillfredsställande skildring av den natur som han dagligen vistades i och vann kraft och levnadsmod ur.

Likheten mellan Nietzsche och Thoreau, är således att god litteratur kan bidra med viss vederkvickelse till den som läser på rätt sätt, men denne kan i diktningen aldrig finna samma sköna och ursprungliga gestaltning av livet som Nietzsche finner i musiken, och som Thoreau uppmärksammade i naturen. De båda filosoferna uttrycker alltså skilda åsikter om var den mest okonstlade livskraften visar sig, men denna skillnad visar samtidigt på en högst likartad hyllning av dels läsningens stimulerande förmåga, dels dess begränsning.

Det bör dock tilläggas, att också Thoreau har skrivit varmt om musiken. Liksom Nietzsche ser han musiken som ”ett mer välljudande och välartikulerat språk än ord, ett språk i jämförelse med vilket talet är sent uppkommet”, och hävdar vidare att musiken visar ”fram det heroiska som döljer sig överallt. Den är antingen ett nervlugnande medel eller en styrkedryck för själen”.¹³⁶

Dessa hedersbetygelser liknar Nietzsches, men sett till Thoreaus samlade författarskap, är hans hyllningar till musikens kraft ändå underordnade hans tributer till den rena naturen. Musiken förblir för Thoreau just ”en styrkedryck för själen”.

Nietzsche såg å sin sida musiken som ett uttryck för livet självt. I synnerhet i de gamla grekiska tragedierna menar han att den dionysiska livsvisdomen visade sig för den grekiska kulturmänniskan, och detta på ett sätt som inget kulturellt uttryck senare förmått.

¹³⁴ Nietzsche, *Morgonrodnad*, s. 184

¹³⁵ Thoreau, ”Konsten att vandra”, *Konsten att vandra*, s. 178

¹³⁶ Thoreau, ”Vilken musik ska vi ha?”, *Konsten att vandra*, s. 27f

Inför tragediernas satyrkörer kunde åhörarna uppleva ”att stat och samhälle, över huvud klyftan mellan människa och människa, viker undan för en övermäktig enhetskänsla, varigenom man återförs till naturens hjärta”.¹³⁷ Under dessa musikfester manifesterades livets innersta väsen, de förmådde upplösa de gränser och skrankor som civilisationen ställt upp i sina ordnade beskrivningar av tillvaron. Genom tragedierna erfors att livet är oförstörbart, mäktigt och lustfyllt.

I Nietzsches samtid fanns ytterst få som förmådde ge livet gestalt på det vis som de grekiska tragedierna gjort, ansåg han. I umgänget med Wagner och dennes musik fann han dock vad han kallar för ett ”motgift” mot den europeiska, och i synnerhet den *tyska* kulturen. Han menar att han inte skulle ha stått ut med sin ungdom utan dennes musik, varför han således väljer att benämna Wagner som ”mitt livs stora välgörare”.¹³⁸

Musiken är för Nietzsche ett av de främsta vederkvickande elementen i den enskildes odling av sin trädgård. För Thoreau utgör strövandet i ofördärvad natur en likartad källa till insikter om de aspekter av livet som han anser ha gått förlorade i det moderna levnadssättet. Thoreaus eremitliv och Nietzsches asketiska filosofitillvaro, har tidigare beskrivits som ett bejakande av ensamheten och det sunda levernet. Under denna rubrik har det visats att de båda också uttrycker likartade meningar om att det samtidigt behövs en viss yttre stimulans.

Den gemensamma poängen med det levnadssätt som de idealiserar, är att de har valt det själva, samt gjort det i protest mot sin samtids föreskrivna rekommendationer. På så sätt anser de sig ha uppmärksammat livets mest grundläggande behov. Att återuppväcka insikten om dessa, är vad både Tuppens och Förmiddagens filosofier vill bidra med. Deras likartade åsikter om att se livet som ett experiment, rent av en *lek*, kommer redogöras för under nästa rubrik.

Att leka livet

Det som hittills sagts om Nietzsches och Thoreaus besläktade idéer om hur livet borde värderas, skulle kunna sammanfattas som en uppmaning till att leka livet. De anmodar ett större uppmärksammande av det lätta i livet; de vill att människor åter ska börja se på tillvaron med det bekymmerslösa barnets ögon. Samtidigt tycks de inse att en dylik regression måste anpassas till den vuxna människans mer kunskapstyngda verklighet. Deras uppmaningar till att se livet som ett *experiment*, kan sägas vara en sådan

¹³⁷ Nietzsche, *Tragedins födelse*, s. 45

¹³⁸ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 44

anpassning. Det de därmed samtidigt förordar, är en ordning där varje människas konstruktiva *själviskhet* bejakas.

Thoreau menar att människor i hans samtids New England lät sig underhållas med ”skuggbilder” av verkligheten, dess verkliga sublimitet vann de aldrig några insikter om. De byggde sina liv utifrån fiktiva föreställningar, eller ”inbillade grundvalar”, som han kallar det. Traditionen tillhandahåller fabelaktiga sanningar som inte uppmärksammar hur enkelt livet skulle kunna vara. Att leva på det sättet är att låta sig fostras av bedrägerier. Thoreau önskar ett enklare förhållningssätt till tillvaron: ”Barn, som leka livet, uppfatta dess verkliga lagar och sammanhang klarare än de vuxna.”¹³⁹

Nietzsche ger ord åt en högst likartad uppfattning, då han visar sig förargad över åsikter om att den vuxna människans liv inte skulle kunna vara byggt på samma grunder som barnets: ”Sagor och lek hör barndomen till, menar vi: hur kortsynt! Som om vi i någon ålder skulle vilja vara utan sagor och lek.” För Nietzsche är det viktigt att ”Man bör förbli blommor, gräs och fjärilar lika nära som ett barn”.¹⁴⁰

Barnets enkla och obekymrade sätt att se på världen, representerar ett ideal som människor under sin uppväxt fostras till att frånsäga sig, menar både Nietzsche och Thoreau. Traditionen påbjuder att den vuxne tillägnar sig sedvänjor och värderingar som får henne att glömma hur enkelt och bekymmerslöst livet en gång var.

Samtidigt tycks båda filosoferna erkänna att människor inte bör förbli barn hela livet. Att under uppväxten skaffa sig nya kunskaper och insikter behöver inte vara av ondo. Problemet med den moderna skolningen är dock att den värderar den samhällsnyttiga kunskapen högre än kännedomen om de enkla och verkligt livsbejakande tingen. Det är varje enskild människas liv som bör ligga till grund för de kunskaper hon väljer att tillägna sig; hon ska själv välja sina sanningar, och inte låta sig luras av de bedrägligheter som andra pådyvlar henne. Livet bör ses som ett aldrig avslutat experiment, menar de.

Thoreau skriver om livet: ”Man ska allvarligt *leva* det från början till slut. Och hur skulle ungdomar bättre kunna lära leva än genom att någon gång pröva på det som ett experiment.”¹⁴¹

Nietzsche uttrycker sig på liknande sätt om befrielsen från sin samtids bedrägliga livssyn:

¹³⁹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 173

¹⁴⁰ Nietzsche, *Mänskligt, alltförmänskligt*, s. 357, 416

¹⁴¹ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 115

Nej! Livet har inte gjort mig besviken! Från år till år finner jag det tvärtom allt sannare, åtråvärdare och mer hemlighetsfullt – från och med den dag då den store befriaren kom över mig, den tanken att den sanningssökande hade lov att betrakta livet som ett experiment – och inte som en plikt, inte som en skickelse, inte som ett bedrägeri!¹⁴²

Både Nietzsche och Thoreau talar för en slags konstruktiv själviskhet – ett bejakande av sådant som den enskilde finner vara värdefullt. Thoreau skriver att envar borde söka finna just *sin* väg, och inte låta sig nöjas med sina föräldrars eller sin grannes: ”Låt en yngling plantera, eller bygga eller segla, låt honom inte hindras från att göra det som han säger att han verkligen har håg för.”¹⁴³

Thoreau vann i naturen kännedom om vad som var värdefullt för just honom. Han levde ut sin själviskhet genom att avskärma sig i skogen, och därmed ansåg han sig kunna isolera det mest nödvändiga i livet, det vill säga det som tidigare i denna uppsats redovisats.

På samma sätt anser Nietzsche sig ha funnit sin tillvarons mest elementära behov. Hans själviskhet utgörs av bejakandet av de ting som var viktiga just för honom: ”Dessa små ting – livnäring, ort, klimat, vederkvickelse, själviskhetens hela kasuistik – äro i alla avseenden långt viktigare än allt det, som hittills gällt såsom viktigt.”¹⁴⁴

Livet är stort och vackert, menar Nietzsche och Thoreau, men livet förminskas och förfulas genom att det påläggs mål och avsikter som inte överensstämmer med den enskilda människans personliga behov. De anser att det krävs en omvärdering av alla gamla värden, en omvärdering som de givit gestalt åt i sina filosofier. Livets storhet upplevs bäst genom ett bejakande av de små tingen, menar de. Framförallt är det uppvaknandet till insikt om detta, som förbinder Tuppens och Förmiddagens filosofier.

¹⁴² Nietzsche, *Den glada vetenskapen*, s. 212

¹⁴³ Thoreau, *Skogsliv vid Walden*, s. 141

¹⁴⁴ Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 49f

Sammanfattande diskussion

Syftet med den här uppsatsen har varit att visa på likheter i Nietzsches och Thoreaus tänkesätt. Likheterna antyds redan genom uppsatsens titel, vilken tillkännager två filosofier genom en tupp- och förmiddagsmetafor. Detta är en metaforik som filosoferna i sina texter själva använder för att beskriva den gryning, som de menade att deras livsåskådningar representerade.

Både Nietzsche och Thoreau står för ett uppvaknande till en ny dag. Vad de personligen menade sig ha väckts ur och väckts till, har i denna uppsats redovisats. I sina filosofiska texter visar de sitt uppvaknande ur religionens och traditionens försakande slummer. Dessa beskylls för många av civilisationens avigsidor, såsom den falska tron på arbetets förtjänster, och vetenskapens och utbildningsväsendets makt över människor, vilken också yttrar sig i politiken och bestraffningarna av människor.

Som kontrast till dessa försakelser av livet, presenterar både Thoreau och Nietzsche filosofier som tar fasta på tillvarons enkelhet. Genom sina eremit- och asketliv förmådde de uppmärksamma vad de ansåg vara livets sanna kvaliteter. I denna livsföring ingick både en fysisk och själslig isolation; ensamheten värderas högt av båda två. Vidare är vandrandet i både kroppslig och andlig mening av central betydelse för deras filosofier, liksom den sunda dieten. I uppsatsen har det även visats att en viss yttre stimulans också behövs, gärna i form av god litteratur, musik eller stärkande naturumgänge. Denna stimulans förtar dock inte bilden av två filosofer som i sitt handlande och tänkande strävande efter att upprätta livet så enkelt som möjligt – det skulle vara inrättat så som barnets. Det lekfulla barnets inställning till existensen, var det ideal som både Nietzsche och Thoreau menade sig ha blivit väckta till.

Det har inte varit uppsatsens avsikt att presentera någon radikalt ny tolkning av varken Nietzsches eller Thoreaus texter. Snarare har tolkningen av dem gjorts enligt en idag tämligen gängse förståelse av deras tänkesätt. Det uppsatsen kan tillföra den vedertagna tolkningen av deras respektive filosofier, är en insikt om att idémässigt släktskap kan föreligga mellan två på pappret relativt olika filosofer.

Den vanliga beskrivningen av Thoreau, utgår gärna från dennes naturvurm, samt hans förespråkande av ett naturligare förhållningssätt till samhällslivet. Detta yttrade sig bland annat i hans engagemang i frågor som rörde slaveri och annat onaturligt handhavande av människors livsbetingelser. Hans tankar har använts av i synnerhet människorätts- och

naturvårdskämpar. Nietzsche har under 1900-talet varit en mer kontroversiell tänkare, vars texter har brukats av både konstnärer, totalitära regimer och postmoderna intellektuella. Han framstår för dessa som en upprivare av alla gamla sanningar, en nydanare, kunskapsrelativist och inspiratör till samhällsomvandling.

Redan dessa gängse, och här mycket ytligt sammanfattade tolkningar, gör egentligen gällande att beröringspunkter bör finnas. Båda filosoferna uttryckte tankar som kritiserade den rådande ordningen, samt förespråkade förändrade förhållningssätt till livet. Också en hastig glimt på förutsättningarna för deras tänkande, uppvisar rätt likartade omständigheter. Båda hyllade ensamheten, de okonstlade sysslorna och den anspråkslösa yttre stimulansen. De hyllade enkelheten och den existentiella friheten.

Detta faktum borde ha föranlett fler och mer omfattande jämförelser än vad forskningen hittills kunnat uppvisa. Dock tycks det som om deras filosofiers tämligen olika sortering i de ideologiska debatterna, har gjort att de skiljts åt på ett sätt som sällan motiverat till några ambitiösa jämförelser. I denna uppsats har det visats att en läsning av deras texter, uppvisar en stor mängd likheter. Detta kan uppmuntra andra forskare att dels utvidga granskningen av just dessa filosofiers gemensamma beröringspunkter, dels inspirera till jämförelser av också andra tänkares åskådningar, vilka vid en första anblick inte tycks bära några direkt analoga attribut.

Nietzsches och Thoreaus filosofier utgör exempel på att högst likartade tankegångar har yttrats av personer som aldrig träffats, aldrig läst varandras texter, och aldrig ens vistats i samma sociala eller geografiska sammanhang. De visar att idétraditioner spänner över alla sådana gränser. Deras tankar är sprungna ur en kritik mot en, enligt dem, livshämmande civilisation, som på grund av djupt rotade traditioner fortsätter att utöva sin ooberättigade makt över människors tankar och dagliga liv.

Båda filosoferna fann likartade vägar ur dessa civilisationens bojar. Deras biografiska omständigheter har i denna uppsats spelat stor roll för tolkningen av deras texter. De var inte ensamma om att reagera mot en undertryckande kultur, men deras sätt att fysiskt reagera mot den, uppvisar så pass stora likheter att deras biografier måste anses betydande för att tolka och finna likheter i deras texter.

Just deras likartade sätt att inrätta sina liv, borde också ha föranlett fler jämförelser. Ian Box har tämligen väl kartlagt deras respektive förhållande till Emerson, och funnit att de gillade och ogillade ungefär samma saker hos honom, både som person och filosof, även om det visserligen bara var Thoreau som kände honom. Mycket av deras kritik handlar just om Emersons bristande förmåga att själv leva den filosofi han predikade. Detta

stämde inte alls med Thoreaus och Nietzsches ideal, vilket var att göra det rent fysiska livet till den omedelbara källan för deras filosofiers tillkomst.

Givetvis spelade andra kontextuella stämningar också en viktig roll för deras tänkesätt, men i denna uppsats har jag valt att koncentrera tolkningen kring deras mer fysiska levnadsbetingelser. Detta har gjorts för att tydliggöra själva kärnan i det som förenar deras filosofier. De anser sig ha vaknat ur den sömn som den hämmande civilisationen försatt människan i, uppvaknandet skedde genom att de rent fysiskt isolerade sig från den, och i isolationen kom till insikt om vad som var viktigt och verkligt livsbejakande för just dem. Deras liv blev till filosofi. Med sina tillkännagivanden av den morgon som de därmed menar sig ha upplevt, hoppas de att deras filosofier ska väcka människor till nytt liv.

Thoreaus texter är som tuppen som obekymrat skroderar på uthustaket. Nietzsches texter kungör en förmiddags ljumma soluppgång. Uppvaknandet till en ny och enklare morgon förenar dem.

Emil Dickson

2008-02-20

Käll- och litteraturförteckning

Källor

- Nietzsche, Friedrich, *Den glada vetenskapen*, Bokförlaget Korpen, 2002
- Nietzsche, Friedrich, *Ecce Homo*, Björck & Börjesson, 1923
- Nietzsche, Friedrich, *Morgonrodnad*, Symposion, 2001
- Nietzsche, Friedrich, *Mänskligt, alltförmänskligt*, Symposion, 2000
- Nietzsche, Friedrich, *Till moralens genealogi*, Björck & Börjesson, 1924
- Nietzsche, Friedrich, *Tragedins födelse*, Symposion, 2000
- Thoreau, Henry David, *Konsten att vandra*, h:ström – Text & Kultur, 2005
- Thoreau, Henry David, *Skogsliv vid Walden*, Wahlström & Widstrand, 1982
- Thoreau, Henry David, *Walden and Civil Disobedience*, Barnes & Noble Classics, 2003

Litteratur

- Andersen, Heine och Kaspersen, Lars Bo, *Klassisk och modern samhällsteori*, Studentlitteratur, 2000
- Box, Ian, "Some Nietzschean Themes in Thoreau", *Canadian Review of American Studies*, Issue 32:2, 2002
- Dickson, Emil, *Idisslandets problematik*, B-uppsats idéhistoria, Karlstads universitet, 2005
- Ekerwald, Carl-Göran, *Nietzsche – liv och tänkesätt*, Rabén & Sjögren, 2003
- Emerson, Ralph Waldo, *Self-reliance and Other Essays*, Dover Publications, 1993
- Glover, Jonathan, *Humanity*, Pimlico, 1999
- Höjer, Henrik, "Gäandets historia steg för steg", *Svenska Dagbladet*, 11 februari 2006
- Melberg, Arne, *Försök att läsa Nietzsche*, Symposion, 2001
- Nordin, Svante, *Filosofernas krig*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002
- Safranski, Rüdiger, *Nietzsche – tankarnas biografi*, Natur och Kultur, 2003
- Sjöberg, Fredrik, "Stilsäker nytolkning av Thoreau", *Svenska Dagbladet*, 15 februari 2007
- Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet*, Carlssons, 1991
- Sörlin, Sverker, *Världens ordning*, Natur och Kultur, 2004

